

P. 76-44
489852

SZELLEM ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i:
BARTÓK GYÖRGY

BCU Cluj / Central University Library Cluj

3

BARTÓK GYÖRGY: Történet és értékelés.
ZOLNAI BÉLA: Európa és a magyar irodalom.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok.

19339

SZELLEM ÉS ÉLET

SZERKESZTŐSÉGE; SZEGED, I. FILOZÓFIAI INTÉZET

BARTÓK GYÖRGY KEZÉHEZ: BAROSS-UTCA 2.

FELELŐS KIADÓ: BARTÓK GYÖRGY

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DIJ:

EGY ÉVRE 8 P.; EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 4 P.

FŐBIZOMÁNYOS: STUDIUM-KÖNYVKERESKEDÉS

BUDAPEST, IV., KECSKEMÉTI-U, 8.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

E FÜZET MUNKATÁRSAI:

BARTÓK GYÖRGY, Szeged, Deák Ferenc-u. 22.

ZOLNAI BÉLA, Szeged, Baross u. 2, II.

A CÍMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

III. ÉVFOLYAM 1939. 3 SZÁM.

SZEGED, 1939. OKTÓBER.

Történet és értékelés.

Ezt a két fogalmat (legtöbbször bizony csak *szót!*) gyakran szokták viszonyba állítani nem csak azok, akik a történet elméletével foglalkoznak, vagy történetbölcseletet művelnek, hanem azok, is, akik a történettudomány mezején tevékenykednek. Ezen már csak azért sem csodálkozhatunk, mert az »értékelés«, »értékítélet«, s mind az, ami vele összefügg, amilyen ritka volt nálunk ezelőtt 25 évvel, éppolyan divatos és a zsrnalisztikában is használatos ma. Ezelőtt egy negyed századdal az érték szót csak gazdasági vonatkozásban ismertük (»minta, érték nélkül«!), de szellemi vonatkozására aligha figyeltünk. Ma szinte fordítva áll a dolog: gazdasági életben valutákról, devizákról, árukról beszélünk s az érték szót szellemi alkotásokra és tevékenységekre alkalmazzuk. T. i. a mindennapi életben s főként a zsrnalisztikában. Nálunk kétségtelenül ~~az~~ »értékelés« ~~már megunt~~ emlegetése s követelése tett divatossá, toltta előtérbe a szót, aminek következménye lön, hogy a szóban rejlő jelentés mind inkább veszendőbe ment. Az »átértékelés« ~~pedig~~ a történettudományok körében követeltetvén a leghevesebben, az »érték« ~~és történet~~ nolens — volens viszonyba léptek egymással. Ha így áll a dolog, talán nem lesz haszontalan ezt a viszonyt kissé mélyebben, habár vázlatosan vizsgáljunk.

Ami az »értékelést« ~~illeti~~, e szóban az jut kifejezésre, hogy valamely dolognak értékét valamiféle mértékkel megmérjük és kifejezésre juttatjuk. Nyilvánvaló tehát, hogy minden értékelésnél az a fő, hogy az illető dolgot miféle mértékkel és miféle szempontból mérlegeljük. A szemeim előtt elterülő pompás erdőt értékelhetem gazdasági *haszna* szerint, vagy tulajdoníthatok neki esztétikai értéket. A pénz-kimentő cselekedete reá nézve lehet hasznos s ha tetten nem érik, bizonytal az is, de az erkölcsiség szempontjából értékelve, kárhoztatandó, jogi álláspontból büntetendő. A gondolat lehet hasznos, ha alapján javakhoz jutunk, de önmagában véve csak logikailag értékelhető: vagy igaz, vagy nem. Az elmélet és a gyakorlat szempontjából való értékelés között való különbség talán ezen a ponton a legélesebb. E pár példa elég világossá teszi a különböző fajta mértékek és szempontok szerint való értékelés szükségképpen különbözősét. Részletekbe mennünk hát nincs miért.

De egy és ugyanazon mérték, egy és ugyanaz a szempontból való értékelés között is tehető különbség, aszerint, hogy ez az értékelés a tudat mely fokánál és mily világosságában jelentkezik. Nem lehet tagadnunk ugyanis, hogy a mindennapi és gyakorlati élet értékeléseinek túlnyomó része a tudat legmélyén, szinte ösztönszerűleg megy végbe, ott valahol az érzelmiség (emotionalitás) ősi rétegében, amelyet értelmi elemzéssel megközelíteni alig is tudunk. Ez természetes. Hiszen ha minden értékelésünk a tudat teljes világosságával történnék, egyenesen életfolytatásunk lenne lehetetlen. Vannak bizonyára örökölt értékeléseink, amelyek a faj, a család biológiai talaján fakadnak s képezik az életfolytatás és életkifejlés megdönthetetlen alapjait. Van faj, nemzetség, család, mely mindent a haszon szempontjából tekint; van ismét olyan, mely előtt az erkölcsi érték a fő; ismét olyan, amely mindent esztétikai szempontból értékel, életfolytatása legmagasabb fokán. Az ilyenfajta értékelés mindig az ösztöniség mélyéről tör elé elemi erővel, hogy azután a tudat teljes világosságánál látható alkotásokban öltön testet. Ez a hirtelen és ösztöni erővel való feltörés éppen nem jelenti azt, minthogyha ezek az értékelések minden alap és előkészület nélkül történnének s a tudattalan néha olyan értékeket adhatna nekünk, amelyek a tudat világában soha sem lettek volna, vagy ellentétben állának az illető egész lelki kiállásával és intelligenciájával. »Nem adhatok mást, csak mi lényegem.« Más szavakkal így is mondhatnók: az egyén ösztöniségének mélyéből csak azon értékek szerint való becslés törhet elő, amely érték egész lelkének és értelmiségének középpontjában áll. Minket e tekintetben bármely egyén részéről érhet meglepetés, de csak azért érhet meglepetés, mert az uralkodó, középponti érték felől homályban voltunk. De általában, ha valamely egyén, vagy nép részéről indokolatlanul magas értékeléssel találkozunk, nem szabad megfélemedeznünk a közmondásról: »vak tyúk is talál szemet.« Bármint tekintsük is az értékelés dolgát: bojtortjáról nem lehet szakítani fűgét és a vad-tövis sem terem szőlőt. Ebből következik az, hogy a mi ítéletünk valamely egyén értékelésére nézve lehet helytelen s lehet az egyén értékelése is helytelen az értékelt dologra nézve, de ez az értékelés számunkra megadott valóság, amelyen változtatni nem tudunk. Azt tehát tényképpen kell minden húzódozás nélkül elfogadnunk.

Ha az értékelés az ösztöniség homályos mélyéből tör elő, akkor az első sorban, és kivált primitív fokon, az *érzés* által vezéreltetik. Világos ez az értelmetlen ember politikai tevékenységében, amely legjobb esetben az uralkodó érzések árján úszik bizonytalan célok felé. Ez az érzés szerint való értékelés is valóság alkátát ölti s éppenúgy tényként tekintendő, mint az érzés szerint való értékelés fölé elhelyezendő magasabbrendű értékelés, amelyet az ész hajt végre és *értékkitételeben* juttat kifejezésre. A min-

dennapi életfolytatás törzsökös részét éppen az érzés szerint való, ösztönös értékelés alakítja ki s az értékítéletek segítségével az életfolytatás magasabb ormai, nemesebb alakulása, messzibb ható nyilatkozásai tesznek lehetővé. A magasabb rendű értékítéletnél u. i. az ösztönben fakadó értékelés is az ítélet tárgyává lesz s ennek folytán a tudat teljes világosságába kerül. Az értékítéletben jelentkező és kifejezést nyerő értékelés tehát magasabb rangú s bizonyára a fejlődés szempontjából fontosabb, de az ösztöniségből fakadó, az érzés által közvetített értékelés is nélkülözhetetlen és az emberi lény életrendszerének fenntartása szempontjából sürgető. Igaza van Nietzschének: »amely nép nem tud jobban értékelni, mint szomszédja, elveszett.»

Amde akár az ösztöniségből, sürgetően emelkedjék fel az értékelés érzés közvetítésével, akár az öntudat teljes fényében végrehajtott értékítélet által jusson kifejezésre, az értékelésnek, jóllehet dolgok értékére vonatkozik, mindig meg van a maga *ontológiai alkata*. Ezt az ontológiai alkatot kell szem előtt tartania a filozófiának, amikor értékproblémákat elemez és fejteget, s ezt az ontológiai alkatot kell respektálniok az u. n. szellemi, vagy történeti tudományoknak, amelyeknek kutatásai az érték körül forognak. Erről később tüzetesebben szólnunk.

II.

A történet az emberi tevékenységnek az a szakadatlan folyamata, amelynek során az értékek kialakulnak és lassú fejlődés útján megvalósulnak abban a mértékben, amelyben emberi képességeink értékek megvalósítására képesek. Az ember az egyetlen élőlény, amelynek története van. A növényi és állati lénynek csak kényszerű sorsa van. Az ember a maga története folyamán több-kevesebb öntudatossággal, s tehát több-kevesebb szabadsággal a maga lényegének kifejtésére tör. Lényegének kifejtése nem más, mint a benne lévő Szellemiségnek kifejtése. A Szellemiség pedig ismét nem egyéb, mint kiapadhatatlan kútfeje minden *jelentésnek* és *értéknek*. Ha ezt szem előtt tartjuk, azt kell mondanunk, hogy a történet emberi értékelések egymásba kapcsolódó láncolatán nyugszik: ahol értékelés nincs, ott nincs történet sem. A történet tehát az értékeléstől elválaszthatatlan, — amint Böhm mondja: a történet az értékelés phaenomenológiája. De az értékelés is elválaszthatatlan a történettől: értékelésnek értelme és jelentősége csak az emberi történet keretében van. A történet teszi lehetővé az értékelést: csak a történetben élő ember értékelhet. Aki tehát a történeti fejlődést megveti, a történet jogairól nem tud, vagy nem akar tudni, az nincs tisztában az értékelés fogalmával, következőképpen nincs tisztában a Szellem művoltával s végeredményben még sejtelmével sem bír az ember lényegének. Másfelől azonban az sem lehet kétségtelen, hogy az értékelés teszi lehetővé a történetet. Ahol u. i. nincs értékelés, azaz a tevékenység nem ve-

zettetik célok és normák által, legyenek ezek a célok és normák bármily primitívek is, ott csak kényszerű, mechanikus történésről lehet szó. Itt most nem beszélünk arról, hogy vajjon ez az értékelés emelkedő tendenciát mutat-e; vagy pedig Rankenak van-e igaza, ki a történet folyamán erkölcsi fejlődést alig vesz észre,* — csak arra kell itt tekintettel lennünk, hogy a történet értékelések szintere: ha nincs értékelés, nincs történet. Azt bizonynyal nem tagadhatjuk, hogy a történet folyamán felbukkanó értékelések nagyon gyakran éppen érték-rombolásokra vezetnek (pld. háborúk, válásüldözések, bigottságon alapuló tevékenységek, stb.), de a fennvázolt tényen még ez a tény sem változtathat. Van erkölcstelen vallás, erkölcstelen morál, igazságtalan jog, — de ezek is egytől-egyig értékelésekből erednek és értékelések által tartatnak fenn.

Az a kérdés már most, hogy ez az értékelés a történetben *mi-ként* jelentkezik, *mi* által vezetetik, *hogyan* lesz a történeti valóságban látható és tapasztalható? Amikor ezekre a kérdésekre feleletet keresünk, tisztán és teljesen az ontológia területén járunk, mert ezek a kérdések egytől-egyig az értékelés és érték ontológiai alkatával függenek össze. Az emberiség élettörténetében az értékelések legelőször minden valószínűség szerint azokban az emberi tevékenységekben jelentkeznek, amelyek az embernek, mint egyénnek önfenntartásával és pedig a legszorosabb értelemben vett önfenntartásával állanak kapcsolatban. Korántsem lehetne azt állítani, hogy ezeket az értékeléseket, amelyek igazán ösztönösek, pusztán a pillanatnyi élv vezetné. Lehetetlen pedig ez két szempontból. Lehetetlen először azért, mert a pillanatnyi kéjek örökös rohama alatt maga az emberi szervezet menne tönkre, mert ez a szervezet nyilván nincs kéjelgésre teremtve. De a merőben kék szerint való értékelést lehetlenné teszi az is, hogy a primitív ember, mihelyt csupán a kék által vezetettné magát, a külvilág reá törő ostromát sem bírná el. A *kék ereje* és a *külvilág ereje* egyformán kényszerítik a maga történetének első napjait élő embert arra, hogy ösztöniségének fenntartásán túl a kéjt ön-

---

* v. ö. *Eölvös* gondolatával: „Ha az emberi dolgok fejlődését követjük, semmi sem tűnik fel inkább, mint azon hasonlóság, mely a történelem különböző rapszódái között létezik. Különböző costumé-ban de ugyanazon emberrel lépnek fel, ugyanazon jó és rossz tulajdonokkal és még az események következtetésében is egy hézagos rendet tapasztalunk, s ezért természetes, ha sokan az emberi történetben csak körfutást látnak, mely alatt nem haladunk, hanem csak forgunk. De e nézet csak az állapotok feületes felfogásán alapszik és csak félig való, s ki a történelmet mélyebben tanulmányozza azon meggyőződéshez fog jutni, hogy a körfutáson kívül, melynek körben egyazon főművevények újra és újra visszatérnek, az emberi természetben egy más mozgalmat észlelünk, amely szintén talán csak körfutás, de oly nagy melyet be nem láthatuk; úgy hogy a történelem határa legjobban a Föld mozgásával hasonlítható össze, mely midőn saját tengelye körül forog, egyszersmind messze körben a Napot kerüli meg, és azzal együtt valószínűleg még egy más központ körül mozog s így tovább.” (O. M. 19. K. 143, 144, 1.)

magában ne keresse, — ha más nem, hát a kěj nyomában járó fájdalom kényszeríti erre.

Az egyén csak a külvilággal való szoros kapcsolatban képes önmagát fenntartani s a benne rejlő erőket tevékenységének gyakorlása által kifejeteni. Az egyes ember és a környező világ között levő állandó és kényszerű viszony teremti meg aránylag igen korán az értékelésnek azt a fokát, amelyen az ember a maga értékelésében a *haszont* állítja mértékül. Minél nagyobb mértékben jegecesedik minden értékelése a haszon köré, annál energikusabb, tömörebb, ellenállóbb lesz egyénisége, mert annál inkább bír tudomásával annak, hogy mi után kell törekednie önfenntartása érdekében, és mit kell kerülnie, ha a maga, családja nemzetsége életét fenn tartani akarja. A kialakult családban minden családaqa, minden kialakult nemzetségben a nemzetség feje merőben utilitikus jelenség még akkor is, ha mi mai szemmel zsarnokoknak is látjuk őket. Miként fejlődik ki ez a haszon szerint való értékelés a történet folyamán? — ennek tárgyalása nem tartozik ide. De az tény, hogy az egyes államoknak egymás közt való viszonyát a haszon szerint való értékelés alakítja, de — s ezt a külpolitikuskoknál jól meg kellene tanulniok, — mind a két fél haszna tekintetbe jön itt. Ahol a viszonyt nem szabályozza az igazságos haszon, ott a viszony ingataqgá válik, míg végül felbomlik. Ez még a jobbik eset; a történet tanúsága szerint a rosszul kimért haszon alapján *tengődő barátság*, egy — kettőre fordulhat a leggyűlölködőbb ellenségeskedéssé.

Az élv szerint való értékelésben az élv nem lehet kizárólagos mérték, ha egészséges életet akarunk élni. Hasonló az eset a haszon szerint való értékelés mezején is. Nem fejtegetjük hosszasan a dolgot, mert a most következő tétel igazsága világos mindenki előtt, aki szeret kissé gondolkozni. Ez a tétel így szól: ha az egyén vagy nép, vagy nemzet értékelése a haszon fokozatán áll, akkor maga az értékelés is elsekélyesedik, alásülved s ez a süllyedés a szervezet, vagy közösség elsatnyulásával és idők teltevel, előbb-utóbb, pusztulásával jár. Ebből az következik, hogy az a történet, amelynek egyetlen mozgatója a pénzben, buzában, olajban stb. kifejezésre jutó haszon, az a történet, az emberiség, vagy nemzet, vagy nép, vagy egyes ember életének *egészsébe* beleillesztve s ennek az egésznek magaslatáról tekintve, sokszor burkolt, de mégis tagadhatatlan értékrombolás. Az egyes ember, a faj, a nép, a nemzet *belső* értékeinek s az által veleszületett *belső* alkatának rombolása. (Régi időkből jó példa a rómaiak története: a mai korból is hozhatnánk fel példákat, de nem akarunk.)

Egyes ember, fajta, család, (mert hiszen a család is zárt valóság, vagy ha nem, úgy el is pusztul!) nemzet csak akkor erővel s tehát igazi lélettel teljes, ha a benne örökké munkáló ösztöniség, amelyet ezen a fokon már az értelmes öntudat világít meg, a hasznossági értékelésen felül emelkedve, a *szellemiség* felé tör.

Ez az igazi nagyra-törés ragad a legmagasabb cél felé: a jónak, szépi nek, igaznak kialakítására. A nagyratörő lélek maga elé állítja a legmagasabb eszményeket és nem elégszik meg a multnak, az ösök erényének fitogtatásával, mert jól tudja, hogy a frázis-tengerbe fullasztott multnak állandó szopogatásából megélni nem lehet.

Ez a nagyratörés voltaképp a dolgot megtekintve előretörés, a jövőre-törés, amely ismét csak az önfenntartás mélyéből tör elő, ha u. i. az önfenntartásnak van elég ereje és türelme erre. Ezen az ösztönszerűsége nincsen mit csodálkoznunk, vagy éppen hirtelen megütköznünk. Egy-egy előretörés, az önfenntartásnak a jövő időbe való kiterjesztésére való igyekezete szükségképpen olyan ösztönszerű, mint amilyen ösztönszerű az egyes embernek gondoskodása a holnapi napról; a kérdés azonban itt az, hogy ez az előre-törés miért lehetetlen, ha értékelésünk megmarad a haszon fokozatán? Ez az előretörés lehetetlen azért, mert — fentebb láttuk — a haszon szerint való értékelés dialektikájában rejlik, hogy ezen a fokon való megmaradás egyet jelent az értékelés zuhanásával. A további kérdés ez: miért jelenti a hasznosság értékelési fokán való megmaradás az értékelés zuhanását? Azért, mert a pusztán haszonra törő ember figyelmen kívül hagy minden olyan indítást, intést, sürgetést, parancsot, amely az emberi tevékenységet más irányban köti le: szokást, vallási, erkölcsi, társadalmi kötelmeket (így nevezném mindazokat az együttélés által létesített kényszereket, amelyekből még hiányzik a szabadság s tehát az autonómia mozzanata, de annál nagyobb hevességgel lép fel a köttetés momentuma.) Ez a megvetés és elhanyagolás a teljes önzés álláspontjára vezet; az önzés pedig mindenféle haladásnak, felfelé törésnek kerékkötője.

Tovább kell folytatnunk a kérdezősködést. Az u. n. kötelmek megvetéséből és elhanyagolásából mi kár származhatik a történetre nézve? Ebből a megvetésből és elhanyagolásból a szellem mértéke szerint való értékelés elcsenevészése és végül elpusztulása következik. A pusztán hasznos szerint való értékelés úgy nyomja el a szellemből fakadó értékeléseket s egyúttal a szellem javainak kialakulását, mint nemes növényt a szerte burjánzó gyom. Ezért nincs kellemetlenebb ember, mint az, aki minden értékelésnél a haszon által vezettetett magát s minden lépésénél ezt a kérdést veti fel: mi hasznom belőle? Ennél csak a haszonleső nemzet utálatosabb. Az ilyen ember és nemzet nem is ő maga él, hanem a tárgyak, körülmények, konjunktúrája által »élteti» magát.

A haszon szerint való értékelés maga fölé utal, egy magasabb mértékre és egy nemesebb értékre, amely érték a maga nemességében a fő-érték lévén, voltaképpen minden értéknek legfőbb mérője: ami hasznos, erre az értékre nézve hasznos, ami értékes,

a végén mégis csak erre a fő és nemes értékre nézve becses. A fő és nemes érték a *Szellem*, minden jelentésnek és értéknek kútfeje, szabályozója és mértéke. Ne utasítsuk el ezt az állítást könnyedén magunktól, hanem igyekezzünk azt éppen a történetre vonatkoztatva, végig gondolni és következéseiben is megérteni. — Aki a történetet higgadtan és a maga valóságában minden mellétkéntet és moralizálgatás nélkül vizsgálja, annak észre kell vennie, hogy a történet értékeremtés és értékrombolás, értékcsökkentés és értéknövelés, aminek során az ember egyszer fölfelé tör és fejlődik, máskor lefelé süllyed és értékében fogyatkozik. Ez tagadhatatlan tény s mi sem akarjuk tagadni. És mégis ki kell tartanunk meggyőződésünk mellett: az emberiség történetében a sok viszontagságon keresztül ment és ezerféle ágazó, előreszökő és megtorpanó vagy éppen süllyedő értékelések által maga a *Szellem* fejlődik ki és nyer kialakulást a látható, tapasztalható világban. Ha nem élne bennünk ez a meggyőződés és nem éltetné lelkünket ez a hit, akkor kétségbeesetten kellene lemondanunk arról is, hogy a történetben valami értelmet keressünk. A történetbe jelentést, értelmet, értéket más nem vihet bele, csak a Szellem. Az érzékiség, az élvezet és a kényeztetés felül emelkedni nem képes; a józan értelem a haszon mezején érzi jól magát. Maradandó és örök célokat kitűzni, nemes és multhatatlan értékeket teremteni egyik sem tud. Ha pedig maradandó értékek teremtesére az ember nem képes, akkor mi értelme van az emberi életnek?

A szellem megvalósulását hát úgy kell tekintenünk, mint az emberiség történetének legmagasabb fokát s ha a történetnek értelmet akarunk tulajdonítani, hinnünk kell abban, hogy ez a megvalósulás idők folytával lehetséges is. A megvalósulásnak lehetősége ad értelmet az egyéni létnek is. Ebben a lehetőségben való bizonyos hit talpköve minden nemesebb világfelfogásnak, amelyet természetesen nem lehet csak úgy egy-kettőre eszközök segítségével máról-holnapra elsajátítani, hanem csak keserves harcok, lelki küzdelmek, megfeszített munka, cselekvés, tevékenység, őszinte és könyörtelen gondolkodás révén kiküzdeni.

Mit jelent a Szellem mértékével való értékelés? Jelenti a logikai, az erkölcsi, az esztétikai értékeléseket első sorban s jelenti azután azokat, amelyek ezektől az értékelésektől függenek, vagy ezeknek együttthatásából kelnek életre. Hogy ezek között miféle rangsorokat, miféle kapcsolatokat lehet és kell megállapítani? — ennek a problémának eldöntése az általános értéktan feladata. A kérdés számai bonyolultak s megoldása éppen annyi türelmet igényel, mint sokoldalú vizsgálatot. A mi szempontunkból talán elegendő arra utalnunk, hogy a léleknek vallásos hite volt volt az a kotlós tyúk, amelynek szárnyai alól az erkölcs, a tudomány, a jog, a művészet önálló életre keltek, hogy önálló létezősők folyamán megerősödve substantiális tömörségre téven szert,

mint önálló értékek is érvényesüljenek. Ezeknek az önálló létre kelt értékeknek az egyén és a közösség részéről új s önálló értékelések felelnek meg. A nagy történelmi személyiségek páratlansága éppen abból fakad, hogy szellemök erejével az értékelés valamely területén az értékelés rokanak emelésével új értéket teremtetek, legtöbbször azon az úton, hogy az értéket, amely a közösség tudattalan lelkiiségében már ott tappangott, a tudat teljes világosságára emelték. Ha a közösség lelkeben — már amennyire a közösség »lelké«-ről beszélni szabad — az az érték tudattalanul nem élt volna, a nagy személyiség minden szava a pusztában hangzott volna el. A legtöbbször ott is hangzott el: senki sem próféta a maga hazájában.

Az érzékiség és a haszon mértéke szerint való értékes *közben*, de azok fölé emelkedve ér fel az ember a fejlődés lassúságával a történet évezredes küzdelmei között a logikai, ethikai és esztétikai értékelés világos tudatára. Küzdenie kellett a külvilág kényszerével, a közösségi élet makacskodásával, tunyaságával, legtöbbször gonoszságával is, de legfőképpen a lelkek önzésével, a gondolkodás haszonlesésével. Ezt a makacsságot, tunyaságot, gonoszságot, amely mindig nagyobb értelmi képességekkel rendelkezik, mint a jámborság, azt az önzést és haszonlesést kellett legyőznie a történet minden nagy alakjának, akiknek sorsa éppen azért szinte kivétel nélkül tragikus. Majdnem azt kell mondanunk, hogy a történet a maga terhet azokra a nagy személyiségekre veti, akikkel azután irtózatos küzdelmei között éppen a saját közösségük fordul szembe. Éppen ezeknek a kiválasztottaknak élete bizonyossága annak, hogy az emberi élet célja nem a boldogság, mert hiszen a legkiválóbb férfiak osztályrésze a gyötrődés és az életnek elvesztése. S ha van boldogság, akkor bizonyára nem azoké, akik élvezet és haszonlesés közben futnak utána, hanem azoké, akik nemes értékekért küzdve, nem keresik azt.

A történet hát különböző értékelések kifejtésének, küzdelmének, uralmának, megélésének és elpusztulásának színhelye. Talán a történet belső alkatával is jobban megismerkedünk, hogyha visszaemlékezünk arra a megállapításunkra, amely szerint az értékelések nem mindig a tudat fényében folynak le és nem ítélet alakjában nyerne kifejezést. Az értékelések legtetemesebb része — főként a fejlődés alacsonyabb fokán — a lélek tudattalan mélyeiből tör elő és érzések által nyilatkozik meg. (V. ö. a tömegek értékelésével!) Ebből a történet belső alkatára nézve az következik, hogy a történetben a tudattalan sokkal nagyobb szerepet játszik, mint ahogya azt a közember, sőt a »történészek« nagy része is képzeleli. Egyéneknek, népeknek, nemzeteknek mily gyakran kell valamást tenniük, ha van bátorságuk hozzá: nem tudtam, mit cselekedtem! A tudattalannak ezt a szerepét az emberiség történetében magának a történet belső alkata ismeretének és a történet-

tudományunk érdekében tüzetes megvizsgálás tárgyává kellene tenni, mert e kérdés tisztázása nagyban elősegítené a történetben fellépő értékelések dynamikájának ismeretét.*) Ugy látszik, hogy azok az értékelések bírnak nagyobb energiával és indító erővel, amelyek a tudattalanból törnek elő és a lelek emotionális retegeből kölcsönzik az erőt. Ha jól megérjük a történet nagy eseményeit, látnunk kell, hogy egyes kiemelkedő történeti személyeknek, vezereknek, uralkodóknak, államterriáknak értékelése súlyt igazában a mögöttük álló közösségektől nyer, amely közösségek pedig nyilván tudattalanul, érzéseik, vagy osztoneik által vezetve fogadják el e nagy történeti személyek ketségtelenül egészen sajátosan, megragadó eszközökkel előterjesztett értékelését. (Nagy démagógok — a szó nemes értelmében véve a szót! — nagyon kis mértékben hatnak az által, amit mondanak; a tömeg tudattalan leikiséget indítják fel az által, *ahogyan* mondanak. Értékelésüket szuggesztiív módon fogadtatják el, — sőt inkább erőszakolják rá — a lelkekre.)

Hogy ez a tudattalanból előtörő, ösztöni, érzés által vezetett és éltetett értékelés helyes-é, vagy sem?, — az a történet belső alkatának ismerete szempontjából egyáltalán mellékes. Ezt a kérdést történeti folyamatok elemzésénél — amint alább tüzetesen fogjuk látni, — nem is lehet felvetni. Az ilyen nemű értékelés az illető kor embere előtt helyes volt, akkor is, ha mi azt ma esetleg más értékelési szempontból ítélve, helytelennek találjuk. Minden kor embere és nemzete úgy értékelt, ahogy értékelnie adatott s ezen túl nem kérdezősködött értékelése helyessége, vagy helytelensége felől. A történet jól fogalmazott logikai aikata követeli, hogy ezt az értékelést, ha az esetleg egyenesen értékrombolásra is vezetett volna, adott *tény*-ül tekintsük; mintilyent minden okoskodás nélkül elfogadjuk, elemezzük és az ismeret más eszközeivel megértsük.

A tudattalanból előtörő s éppen ezért túlnyomóan emotionális jellegű értékelések számbavételénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az ilyenfajta értékelések végrehajtói legtöbb esetben meg vannak győződve értékelésük magasabb-rendűségéről. Az ilyenek úgy érzik, hogy éppen a »kell«-követeléssel fellépő parancsok, normák, szabályok a kisebb értékűek, mert erőszakot, kényszert fejtenek ki. A történet belső alkatához ez a tény is hozzátartozik: az emotionális értékelések végrehajtói rendületlenül hisznek felsőbb-rendűségükben. (V. ö. ezt az ál-humánizmus és a farizeusság jelenségeivel.)

Tovább menve azt sem lehet elhallgatnunk, hogy amint a szellem tudatos értékelését előtérbe helyezők is kénytelenek bevalani, — az ösztöniségben fakadó és nem fontolgató tudattalan érté-

* A tényt magát *Troeltsch* is elismeri a historismusról írott híres értékezésében de tüzetes elemzését ő sem nyújtja.

kelést végző ember gyakran biztosabban találja meg a helyes utat és ismeri fel az igazi értéket, mint az, aki bizonytalan töprengésében éppen a helytelen útra tér. (V. ö. nők és asszonyok némelykor megdöbbenően helyes és találó értékelésével. Világos és tanulságos lehet a női izlés is.)

III.

A történet értékelések küzdelmének színtere. Vajjon ezekkel az értékelésekkel szemben milyen álláspontot kell elfoglalnia a történettudománynak? Amikor erre a kérdésre válaszolni akarunk, legelsőbbben is arra kell gondolnunk, hogy a történettudomány, amennyiben igazán tudomány akar lenni, kénytelen azon az úton haladni, amelyen a többi tudományok haladnak. A többi tudományok pedig az ismerés minden eszközeivel es minden módján arra töreknek, hogy a körülöttünk elterülő kulvilág és a bennünk élő lelki, szellemi világ jelenségeit, olyamatait, tengeit minden idegen érdekre való tekintet nélkül megállapítsák, megismerjék, megértsék. Ezen megállapítások, ismeretek es megértések által tesz szert a mindennemű valóságok azon talpigazságaira, (Széchenyi szava), amelyekre azután a tudás büszke épületét építeni lehet.

A tudománynak hát más célja nem lehet, mint ennek a büszke épületnek felépítése az ész segítségével. Ez pedig azt jelenti, hogy minden tudomány kivétel nélkül *theória*, azaz *elmélet*, amelynek »gyakorlati» célja nincs. Ahol a tudományban ilyen gyakorlati célok lesznek vezetőkké, ott a tudomány letért a maga útjáról és szerte bolyongva meg is szűnt tudomány lenni. A tudomány minden formájában és minden ízében: *elmélet*. *Elmélet* a matematika, jóllehet miveleteit a gyakorlatban is hasznosítani lehet; *elmélet* a geometria, jóllehet — amint neve is mutatja — a földmérés gyakorlati mesterségéből fejlődött ki; *elmélet* a nyelvtudomány, amely a valóságban jelentkező nyelveket a maguk belső lényegében szeretné megismerni; *elmélet* a physika, amelynek ezt az *elmélet*-jellegét semmi sem mutatja világosabban, mint legújabb fejlődése és átalakulása. (V. ö. az időről, az okiságról szóló legújabb fizikai tanokkal); *elmélet* a filozófia még akkor is, ha nem éppen szerencsésen *practica philosophiának*, gyakorlati bölcséletnek neveztetik, mert a »gyakorlati» szó itt azt jelenti, hogy a »gyakorlati» bölcsélet valamilyen fajta gyakorlatnak *elméletét* akarja adni. Az erkölcsstan nem akar erkölcsi codexet teremteni, a logika sem arra tör, hogy a jó és helyes gondolkozás szabályaival ajándékozza meg a türelmes deákot, az esztétika sem azzal kérkedik, hogy aki fejtegetéseit jól megtanulta, abból kitünő művész is lesz. Az erkölcsstan az erkölcsiség, a logika a gondolkozás, az esztétika a szép alkotások *jelentésével* akar tisztába jönni, azzal a jelentéssel, amelyből sajátos értékük fakad, vagy helyesebben, amelyben sajátos értékük jelentkezik. Mindenik *érték-re* vonatkozik t. i. az *ethikai értékre*, a *jóra*, a *logikai értékre*, az *igazra*, az

esztétikai értékre, a szépre, — de egyik sem *értékel*.

A történettudományok is mind elméleti tudományok, azaz elméletek s tehát körükben az értékelésnek helye nincs. A történettudománynak sem lehet a célja más — legyen az akár az irodalomnak, akár a művészeteknek, akár a gazdasági, akár a politikai életnek története, — mint az, hogy a történeti életnek tényeit megállapítsa, elemezze és megismerje. A történeti élet folyamán értékelések merülnek fel, küzdenek, erősödnek, gyengülnek, eltűnnek, fennmaradnak, s tehát a történettudományban mindig, a maga belső alkatából kifolyóan, érték-szemponatok uralkodnak, de ezek az értéksszemponatok merőben *immanensek*. Azaz: a történettudomány a történeti élet folyamán érvényesülő értékeléseket s ezeknek következményeit állítja eléünk s az okiság fonalán haladva, egyesek, nemzetek, korok, szellemi és emberi alkotások képét akarják megrajzolni, úgy, ahogy a rendelkezésre álló bizonyosságok alapján tudja. Itt tehát tárgyhoz és tényekhez igazodó képről van szó, amelybe alanyias, szubjektív vonásoknak keverednie nem szabad. Mihelyt ilyen alanyias színek zavarják a tárgyias leírásokat és nyomon járó, pragmatikus fejtegetéseket, a történettudomány tudomány-jellegé forog veszélyben. Az alanyias vonások egyéni szempontból fakadnak, egyéni szempontok pedig a fejtegetések egyetemességének rovására érvényesülnek. Vagy, hogy az érték és az értékelés szempontjából tekintsük a kérdést: alanyias vonások elegyedése arra mutat, hogy a történetíró a történeti élet folyamán felmerülő értékeléseket és tényeket a maga értékelése tárgyává teszi, azaz, *praktikus, gyakorlati* (politikai, egyházi, faji, osztálykülömbései, stb.) *szempontokat és értékeléseket alkalmaz a maga tudománvában*. A tudomány s főként éppen a történettudomány ezen gyakorlati értékeléssel azután el is veszítette a maga tárgyias, objektív jellegét: megszűnt, mint tudomány.

Az egyéni értékelésnek ezt a belevegyülését a történettudományba nagyon komolyan kell vennünk, mert az ilyenfajta értékelés óhatatlanul tesz vezérségre szert a kutatás folyamán s megfosztja a tényeket minden tárgyias vonástól. Ebből a fapta értékelésből szoktak következni azok a szellemes fordulatok: »ha ez nem lett volna, akkor a helyzet másként alakult volna», »ha X. Y. nem ezt tette volna, most így és így állana a világ.» Ilyen fordulatok olvasásakor mindig Rákosi Viktor egyik elbeszélése jut eszembe, amelynek csattanója körülbelül ez: ha Manlicher-puskáink lettek volna, az 1848—49. szabadságharcunk győzelemmel végződött volna. Ha tények megállapítása és események megértése feladatunk, akkor szigorúan a tényekhez kell magunkat tartanunk, hogy azoknak segítségével megérthessünk nagy szemléletűeket, népeket, korokat, a szellem önértékű megnyilatkozását. Egyéni vágyak, óhajok, értékelések belevegyítése csak ártalmára van a tárgyias szemléletnek s az ebből fakadó történeti képnek. Minden olyan értékmérő és értékmagyarázó, amely a tárgyalta kor és

a tárgyalt jelenség, cselekvés, tevékenység, alkotás körén kívül esik, arra a korra, jelenségre, cselekvésre, tevékenységre, alkotásra nézve idegen. Ha idegen, úgy a történeti fejtegetést semmiképpen nem befolyásolhatja. A görög filozófia présokratikus korszakát nem értékelhetem Platon szempontjából, Aristotelest nem a középkor talajáról s Hume tanait sem Kant kritikizmusa alapján. Ezt a tényt nagyon élesen juttatta kifejezésre történetbölcseleti tanításaiban *Ranke*: minden kor közvetlen viszonyban van Istennel.

Ismételjük: a történetíró minden munkája értékelésekből folyó és értékeket megnyilvánító tényekre vonatkozik, de ő maga nem értékkel. Az ilyen értékelés alkalmazása kétségkívül a történeti relativizmus egy fajtájának lenne szülőokává. A történet egyéni értékelése olyan relációt teremt a történet és az egyén között, hogy ez a reláció az értéknek sajátosan relativ jelleget kölcsönöz s ez által utat nyit annak a felfogásnak, hogy a történet olyan amilyennek ki-ki látja. Ebben a veszélyes helyzetben pedig tagadnunk kell minden önértéket, mert hiszen az önérték az egyén tetszésétől s felfogásától merőben független: értékét nem másról kölcsönzi, hanem önmagában bírja. A történetet gyakorlatilag s tehát egyénileg értékelőnek szükségképpen azt kell tanítania, hogy mi az önértéket, — ha ilyen egyáltalában létezik — csak a történet folyamában a történeti események által, azoknak a közvetítésével ismerjük meg és ismerhetjük el. Sőt itt sem lehet megállania. Ezt a relativitást még hatványra kell emelnie: a történeti események által nyilvánított értéket még enmagam is újabb értékelésnek tárgyává teszem, ami által a relativizmusnak egy új fajtáját, és nem kevésbé veszélyes fajtáját teremti meg. Ez a felfogás relativvá teszi az értéket és relatívvá teszi a történetet.

Ez a veszély legvilágosabban jelentkezik a történetnek u. n. *átértékelésében*. Már maga a szó is rossz. Át lehet írni a földet egyik tulajdonos nevére a másikéra, át lehet utalni a pénzemet, át lehet festeni a ház lépcsőit, át lehet adni a könyvet, át lehet nézni a leckét, de át értékelni nem lehet. Lehet újra értékelni, lehet az értékelést új vizsgálat tárgyává tenni, lehet új értékmérőt alkalmazni csak éppen átértékelni nem lehet, mert az nem jelent semmit. A szó nyilván a Nietzsche által használt, sőt talán általa csinált *Umwertung* szónak magyar *át-fordítása*. Az »átértékelés« jelentésével is tisztába jövünk, ha megvizsgáljuk, hogy mit akart Nietzsche az *Umwertung* szóval kifejezni. Nietzsche ezt a szót az erkölcsiségre vonatkoztatta s általa azt a követelését akarta kifejezésre juttatni, hogy a keresztyén erkölcsant helyett egy új, uraknak való és az erőt érvényesítő erkölcsant kell teremteni. De soha sem használta a tudományra vonatkoztatva, A tudomány terén nincs helye semmiféle átértékelésnek, mert nincs helye értékelésnek egyáltalában. A tudomány, amint már

többször reámutattunk, nem értékel, hanem tényeket állapít meg, tényeket elemez, tényeket ír le és tényeket állít sorba, mindig és mindenütt az oki törvény fonálán haladva. Az átértékelés ellenben merőben gyakorlati tevékenység s miután minden gyakorlati tevékenység egyéni jellegű és egyének szerint különböző, ezért az átértékelés is minden körülmények között egyéni karakterrel bír. A tudomány területéről tehát még nevét is száműzni kell az »átértékelésnek«. Maradjon az csak a gyakorlat mezején; ott is elég gyanus szerepet játszik gyakran.

De végül méltán merül fel a kérdés, hogy vajjon hát a történettudomány terén értékelésről egyáltalán nem lehet szó? E kérdésre röviden így felelhetünk: a történettudomány minden fajtájában nélkülözhetetlen a kritika s tehát nélkülözhetetlen az értékelés is. Ámde ennél az értékelésnél nem arról van szó, hogy miféle értéket tulajdonítok én itt meg itt a tényeknek a történeti összefüggés tartalmának megítélése szempontjából. Magának a történetírónak vágyai, óhajtásai, más területen való állásfoglalása, azaz mindaz, ami az ő egyéni tetszésétől függ, háttérbe szorulnak, hogy beszéljenek és magyarázzanak a jól és tárgyiasan megállapított tények. A történetíró elégedjek meg azzal, hogy hű képét adja annak a folyamatnak, amelynek során egyes jelenségek, személyi és közösségi cselekedetek, közületi állapotok és mozgalmak szakadatlan Egésznek keretébe organizáltak. A történetíró értékel akkor, amikor az egyes tényeket a nagy történeti Egész kialakíthatásának szempontjából értékeli, amikor pld. megállapítja, hogy mely tények fontosak és miért a Bethlen Gábor országalkotó politikája szempontjából, mit jelent Petőfi személyiségének és költészetének ismerése szempontjából Arany barátsága, hogy illik bele Pál apostol működése a keresztyénség kialakulásába? Ki kell választania azokat a tényeket, amelyek a jövő csiráját rejtik magukban s meg kell mutatnia a fejlődés útját a tények gondos és hű elemzéséből. Röviden: a történetírónak meg kell állapítania azokat az oki kapcsolatokat, amelyek által értékek valósulnak meg és lesznek ismét ható okokká.

Az értékelésnek tisztán a teória területére való korlátozása természetesen nem jelenti azt, hogy maga a történetíró az értékekkel semminemű vonatkozásban nincs, hanem a maga tevékenységét valami titokzatos értékmentes térben végezi. Sőt ellenkezőleg. A történetírónak állandóan objektív és örök értékekkel kell viszonyban állania azaz minden tárgyi és örök értéket ilyen gyanánt kell elismernie s arra az álláspontra kell helyezkednie, hogy értékek és értékelések nélkül csak vad, gépies erők működése lehetséges, de történet nem. Még tovább menve: a történetírónak magának is értékteljes személyiségnek kell lennie, aki éppen azért arra van mintegy elhíva, hogy szeretetteljesen merüljön el az értékek világában s tárja fel előttünk azt az utat, amelyen örök értékek lesznek valókká az időben. Igazi történeti mű csak az,

amelyen keresztül értékteljes egyéniség sugárzik felénk. Ha a történetíró lelkéből az értékek iránt való természetes hajlam hiányzik, akkor hiányozni fog a tudományos lelkiösmeret is, mely által önmagát bírálni és gondolatait önmagától számon kérni tudja. Ebben a lelkiösmeretben maga a szellem nyilatkozik meg s voltaképpen ez a lelkiösmeret köt embert emberhez és nemzethez és az emberiséghez. Akiben nem alakul ki eként az értékteljes személység, az soha sem lesz képes észrevenni az időben a maradandót, a változásban az állandót, azaz nem lesz soha történetíró.

Ha az előbbi mondottakat jól megértettük, akkor azt is mondhatjuk, hogy a történetíró akkor értékel igazán, amikor az időben fel tudja tárni a maradandót és az örökké változóban az állandót. Mert éppen ebben az állandóban mutatkozik meg a szellem maga, amely a történetben fejt ki végtelen lényegét. E ponton a történettudomány a metafizikával érintkezik. Bennem is, az egyénben kell lennie szellemnek, mert hiszen magam is emberi lény vagyok. Az a szellem azonban, amely bennem, az egyénben van, nem az a szellem, amelynek lennie kell. A szellem az egyénben gyökerezik, de az összesség által, a történet folyamán képes fejlődés útján megvalósulni. Ami az időben, mint maradandó, a tovatűnőben, mint állandó mutatkozik meg, az éppen maga a szellem. A maradandó és állandó által a metafizikai világ napja süt a történet változékony és tovatűnő világába. Ennek részletezése azonban már a történetfilozófia feladata.

Elmélkedéseink végső eredménye hát ez. Történet csak ott van, ahol van szabadság; ahol szabadság van, ott kell értékelésnek is lennie: történet tehát értékelés nélkül el sem képzelhető. A történet értékelések keletkezésének, küzdelmének, elmulásának és megmaradásának színtere. A történetíró azonban nem foglalhat el a maga tárgyával szemben értékelő magatartást; ez által megszüntetné a történettudomány teória, azaz tudomány jellegét. Ha nem lehet a történetírónak gyakorlati értékelést végeznie, akkor nem lehet »átértékelnie» sem. Ujraértékelés csak a gyakorlati magatartás eredménye lehet. A történetíró csak logikai értékelést végezhet az előtte mutatkozó tények felett s mikor a tovatűnő idő folyamában megállapítja a maradandót, munkája a metafizikai világgal, azaz az értékek világával érintkezik.

Sárospatak, 1939. augusztus 25.

Bartók György.

Európa és a magyar irodalom

Előtanulmány egy külföldi publikációhoz

Nem lehet tagadni, legföljebb tudatlanságból ignorálni, hogy van Európában egy autonóm sziget, gyakran lázadó, de mindig Európával összekötöttestét tartó sziget: a különnyelvű, tüggetlen eszmények felé törő magyar szellemiség, amely öncélnak, *magyar glóbusnak* tekinti magát és sokszor annyira önmagába zárkózik, mint a francia, az angol, a német kultúra, legnagyobb, legragyogóbb izolációs korszakaikban... Az európai közösség: probléma, cél néha, máskor veszedelem az élni akaró, ezeréves magyar lélek számára, amely nem tud és nem is akar sohasem fölolvadni a környezet lelkiségében és tragikus büszkeséggel veszi, hogy az európai népek sokszor értetlenül álljanak azokkal az érzelmekkel szemben, amelyek irodalmát és művészetét éltetik; hogy a végső kérdésekre adott magyar feleletek pusztában hangozzanak el; hogy saját képére és hasonlatosságára teremtett műalkotásai észrevétlenül maradjanak. A nemzetek közötti szellemi határ áthághatatlanságára Nyugatról is idézhetünk analógiákat. Shakespearé »barbár« zsenije örökké idegen marad a franciák korlátozottan »világot« jelentő deszkáin; a germán romantikus szellem viszont sohasem fog lelkesedni a francia klasszikus tragédia merev konstrukciói és stílusfinomságai iránt. A magyar irodalomnak is megvannak a maga röghözkötött remekművei, amelyek lefordíthatatlanok és szinte értelmüket veszítik más klíma alatt, más szellemi milieuban. A magyar Lélek sohasem fogja a magáévá tenni a nyugati nemzetek lelkét és az európai népek sohasem fogják maradék nélkül megérteni a magyar kultúrát.

A magyar szellemiség — a kilencedik század óta, amikor ez a nagytehetségű nemzet*) véglegesen megalapította helyét az európai kultúrában — tragikus kettősségben él: Nyugat és Kelet közé ékelődve európaiságra törekszik saját misztikus magyarsága fölé hajolva; megőrző irány és forradalmi újítás harcát a Nyugat és Kelet poláris ellentétessége keresztezi; mélyebben sorsba vágnak a szellemi megújulások; haladás és ragaszkodás az ősi hagyó-

*) V. ö. Graf H. Keyserling, *Das Spektrum Europas*, 1928: 265 stb.: „Alles, was Europa jemals gross gemacht, beruht auf dem aristokratischen Geist, welcher heute nur noch Ungarn als Volk belebt... Alle bisherige Kultur von Eroberervölkern gegründet wurde... Diese hochbegabte Nation... allen ihren Nachbarvölkern überlegen.“

mányokhoz, sokkal erősebb megrázkódásokkal, mint bárhol másutt; a Keletre néző és Nyugattal viaskodó, vagy Nyugatra leboruló és Kelettől idegen magyar örök harca: a Szent István magyarsága és a lázadó Koppány, Széchenyi és Kossuth, Tisza és Ady szintézise. Az irodalom nálunk nem élhet a humánus szférák hideg magasságaiban, mint a francia és német klasszicizmus. Nem luxus-termék, nem esztétikai játék a magyar irodalom, hanem a nemzet élet-halál-kérdéseinek hordozója, a nemzet lelkiismeretének sokszor egyetlen megnyilatkozása.

Mindjárt az első történelmi századokban jelentkezik a két principium szembenállása. Az univerzális-keresztény kultúra üldözi a pogány-magyar nyelvű hagyományokat és latin nyelven szól meg Szent István udvarában: a magyarországi irodalom első látható terméke azok az Intelmek, amiket a király fiához íratott az egyetemes tradíció szellemében. A teológus Szent Gellért és a legendairó Szent Mór nemzetközi nyelvű, de részben magyartartalmú munkái a nemzet egyeteméhez szólnak, ahhoz a réteghez, amely akkor egyedül jelentette a nemzeti kultúrát. El kell fogadnunk a magyar középkor számára a latinnyelvűséget, mint a nemzeti irodalom egyik, — mondhatjuk: előkelőbb — formáját. Ennek az irodalomnak főműfaja a krónika, amely a magyarok dicső őstörténetével, keleti hőstetteivel, az Európában élénken visszhangzó hun rokonsággal, a honfoglalással és az Arpádházi királyok történetével valóságos nemzeti epikumot adott, de megmaradt azon a prózai és latinnyelvű fokon, amely a francia *chansons-de geste*-ekhez a költői anyagot szállította. Anonymus, névtelensége mellett is, a magyar középkor egyik legkiemelkedőbb egyénisége, aki Párisban tanult és tudós historiografusa volt III. Béla királynak.

A középkori teológia természetesen nem hiányzott a magyar kolostorokból, amelyek beletartoztak a nemzetközi másoló és olvasó közösségbe. Eredetiségre nem volt szükség, de a tizenötödik század végén jelentkezik egy európai jelentőségű magyar teológus: Temesvári Pelbárt: az ő munkáiban hat vissza először Európára a magyar szellem. (Párisi kiadású munkái még ma is előbukkannak a francia könyvpiacra. A tizenötödik század végén Lyonban egy magyar származású nyomdász, Pierre de Hongrie, működik.) Ugyancsak az európaiságnak és az elit-irodalomnak megnyilvánulása az a pár évtizede a magyar középkornak, amely Corvin Mátyás udvarában megelőzi a lengyelországi humanizmust. Szerbiának, Romániának nem is volt középkora... Bonfinius műve, a *Rerum Hungaricarum Decades*, évszázadokig forrása Európában a Magyarországra vonatkozó ismereteknek.

A lenézett és üldözött vulgáris nyelv Magyarországon is öntudatra ébred. Az első irodalmi nyom — egy népdal — már a ti-

zenegyedik század elejétől számítható... A tizennegyedik század végéről való Ferenc-legendával a legszebb európai témák egyike vonul be a magyar irodalomba. A tizenötödik századi válásos magyar próza telőleli mindazt, amit a középkor latin irodalma nyújtott: a legendák regényes cselekményeit, a misztika látomásait, a vizionáriusok csouáit. A legrégibb magyar bibliafordítás (1436) huszita eredetű. A humanista-eretnek Prága és Magyarország szoros szellemi együttműködést fejtett ki az újkor fordulóján... A Katalin- legenda tizenhatodik század eleji magyar verses redakciójában már az új világ jelenkezik és a racionalizmus, a pantheizmus, az új platonizmus nyomai mutathatók ki.

A reformáció nálunk mélyebb élmény lett, mint általában Európában, mert a Bécsből irányított katholicizmussal szemben sokszor nemzeti jelleget öltött és mert a vallási disputák kimenetelétől földrészek hovátartozása, sőt néha az ország sorsa függött. A protestantizmus a távolabbi Nyugattal maradt kapcsolatban és olyan egyéniségeket mutat fel, mint Dudith András, a Párisban és Itáliában tanult humanista, aki Magyarországot képviselte a Tridentinumon, de később protestáns lesz, otthagyja gazdag püspöki székét és életét Lengyelországban, Sziléziában végzi; vagy mint Dávid Ferenc, a lelkiismeret válságainak mártírja, aki 1557-ben a tordai országgyűlésen kimondatja az erdélyi vallásszabadságot, megelőzve ebben a toleranciát hozó nantesi edictumot. Balassa Bálint, a humanista-platonikus költő harctéri sebesülésben hal meg, mint Petőfi. Van abban is szimbolikus jelentőség, hogy az Európáért elvérző költő — ilyen kevés van a világirodalomban — halálos ágyán Vergilius-idézetekkel vigasztalja barátait.

A protestáns humanizmusnak köszönhetjük az első magyar nyelvű nyomtatott könyvet (1527), mely megelőzi az első észt könyvet (1535) és a Magyarországon kiadott első oláh nyomtatványt (1544). A nagyszombati jezsuiták nyomdája 1578-ban indul meg és főképp a tizennyolcadik században jut majd nagy virágzásra, amikor egész Európa számára termeli a könyveket: Bossuet, Szalézi Szent Ferenc, Loyolai Szent Ignác, a még mindig divatos Szent Agoston, Kempis Tamás, a római klasszikusok új kiadásait, sőt még a modern humanistákat is (Justus Lipsius) propagálva.*

A tizenhetedik század eleven irodalmi életet teremt Magyarországon. A kor nem a klasszikus diszciplína (mint Franciaországban), hanem a barokk ellentétek és mozgalmasság stílusát mutatja. A század életformájának jellemző alakja a hontalan Szenczi Molnár Albert, aki egész Európát bejárja, Prágában Kepler ven-

* V. ö. A. Zelliger, Pantheon Tymaviense, 1931

dége... A protestáns theologusok német és holland egyetemekről karteziánus szellemet hoznak magukkal. Magyar »Encyclopedia» már 1655-ben napvilágot lát — Utrechtben: Apáczai Cseri János célja az volt, hogy — Descartes és Ramus szellemében — európaivá tegye az elmaradt magyarságot.*)

Zrínyi Miklós az Adriai tenger szirénája akar lenni, szívének és akaratának célja Magyarország, műveltsége a velencei kultúrához és a német humanizmushoz kapcsolódik. Gyöngyösi Istvánban azt a különlegességet állapíthatjuk meg európai szempontból, hogy a cikornyás versíró és gáláns epikus, akinek élénk színezésű stílusa, pogány mitológiája és technikai könnyedsége a német-barok költészet dagályaival állítható párhuzamba — egy »magyaros» iskolának lett az eszménye, amely egészen a tizenkilencedik század közepéig kegyelettel tekint ösére vissza.

A kuruc lira a legspeciálisabb magyar termék és a szabadságért szeliden lázongó magyar lelket tejezi ki. Jellemző a magyar kollektivitás magatartására ez a lira, amely a »búsul a lengyel hona állapotján» attitűdejéhez hasonlítható: rabságon siránkozás, szabadság után áhítozás, kesergő jajgatás, sűrű könnyhullajtás, keserves sírás, sírva veszikölés, a bujdosó zokogása. Mindenki ellensége a magyarnak: a »német» Európa és a török Ázsia egyformán. Mélabús akkordok mindenütt, csak néha egy-egy keserű gúnymosoly.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Zokogó sírással sirhatsz magyar nemzet:
Mert szemed bekölve idegen nép vezet,
Jóakaratódért, ládd, gonosszal fizet, —
Hogy elpusztíthasson, bizony arra siet.

Az igazi »kurucság» rebellis gondolatvilága csak utólag alakult ki és Berlioz dithirambikus Rákóczi-indulójában érte el fortisszimóját; a kuruc költészet legnagyobb érdeme, hogy inspirálta »kuruc költőiségre» Európát (Liszt rapszódiai) és a romantikus magyarságot. Thaly, Endrődy, Ady: az örök kurucság különböző profiljai, amik a változó korok kifejezését adják a magyar irodalomnak egy szerencsés ihlettel megtalált téma keretében.

A »kozmpolita» tizennyolcadik század a magyar irodalmat is szorosabban Nyugathoz kapcsolja: a kozmpolitizmusból a magyarság megerősödve került ki, Rákóczi és Mikes, a rodostói bujdosók, Párisból vitték keletre az Erdélyből hozott szent tüzet. Mindketten a Port-Royal kulturájának légkörében lettek íróvá. Rákóczi francia és latinnyelvű theologiai és állambölcseleti munkáival európai olvasóközönséghez szolt. Mikes, »rtevető filozófus» attitűdejével és törökországi leírásával ma is beillene francia írónak, — pedig magyarabb, mint valamennyi »magyarosan» író utódja. Ebben a korban alakulnak a gazdag főúri könyvtárak

*) V. ö. Kemény Gábor, Prot. Tanügyi Szemle. 1939: 331,

(Telekiana, Ráday-könyvtár, Kismarton, Arad stb.), az egyházmegyék, püspökségek (Eger, Győr, Szombathely) gyűjteményei és a főiskolák apparátusa (Sárospatak, Debrecen, Pápa), amik valamennyien Európa kincseit halmozták föl Pannonia tájain.

Bécs a nagy gyűjtőmedence és közvetítő-telep Magyarország felé. Ez is magyarázza, hogy az irodalmi »hullámok» kronológiája nem azonos Közép- és Nyugat-Európa között. A tizenhetedik századi Corneille és a százévvél fiatalabb Voltaire-izmus egyidőben hozzák az új idők új dalait Dévényen át... Bod Péter Magyar Athenása egy rubrikába kerül Lessing Laokoonjával és Marmontel Belizárjával, de belső fejlődésben még nem találkoznak.* Előfordul, hogy nagyobb siker reményében Shakespeare-t Kotzebue cégére alatt játsszák... Bessenyei, a leg európaibb magyar patrióták egyike, spártai tragédiával terjeszti hazájában a tizenhetedik századi formaeszményt és a tizennyolcadik századi népboldogító eszméket. Az Agis-t — a bécsi kormány tilalma folytán — az a tisztesség éri, hogy egy kategóriába kerül a színpadról származott remekművekkel, mint pl. a Wilhelm Tell. A korszak kozmopolitizmusára jellemző, hogy az első magyar hírlap 1780-ban jelenik meg, de a Contrat social-t még latinra fordítják a fölvilágosodás magyarországi propagátorai (1794) és a Marseillaise dallamára latin verset ír a néprajongó nemesi költő. Vannak franciául író magyarjaink: — a deista Fekete János, az aradi »Mirabeau» és a fölvilágosodással harcászó Teleki József, aki Leydenben adja ki (1760) *Essai sur la faiblesse des esprits forts* c. munkáját, megnyerve Bernouilli és Rousseau tetszését... 1774-ben német színház alakul Pesten. Mária Terézia és II. József németesítő törekvései a magyarosodást mozdítják elő és az elnemzetietlenítéssel szemben való harcra a latinnyelvűség is edzette a magyarságot... A magyar nemzeti játékszín felállítására egy volt császári katonatiszt indít mozgalmat német nyelven (Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater, Presburg, 1779). Révai Miklós pesti egyetemi tanár székfoglaló latin előadásában arról beszélt, hogy a magyarok tökéletesítsék és tanulják elhanyagolt nyelvüket...

A századra jellemző életet él Faludi Ferenc jezsuita. Sopronban és Grácban tanul, Pozsonyban, Budán, Bécsben, Linzben professzor, Rómában magyar gyóntató, aztán ismét Nagyszombatban működik és pozsonyi könyvtáros; közben megújítja a magyar stílust és megírja nyelvünkön az első szonettet... Faludi az »istentelen» század vallásos és lojális írói közé tartozik. A másik oldalról vegyük példának Bacsonyi János életét: a borongós Ossiánt fordítja, aztán lelkesen üdvözlí a franciaországi »változaso-

* V. ö. Magyar Szemle 1939, 145:99 és Répertoire chronologique des littératures modernes, publié par la Commission Internationale d'Hist. Litt. Mod. sous la direction de P. Van Tieghem, Paris, Droz, 1935.

kat»; Kufsteinban raboskodik, mint annyi nemes magyar szív (mikor fogja a nemzet leróni háláját a bebörtönzött írókkal szemben?); klasszikus témakeretben és formában, mint börtönsorstársa, André Chénier, az új idők eszméit éneкли; magyarra fordítja Napoleon proklamációját a magyarokhoz (1809) és Párisba emigrál, ahol a Szent Szövetség katonái rabságba vetik; öreg korában — Faludi verseit adja ki...

Mikor a jezsuita Sajnovics bebizonyítja a finn-magyar rokonságot, a magyar közvélemény tiltakozik az igazság ellen és a szkytha rokonságról nehezen tud lemondani. Ez a szkytha-rokonság európai tekintélyt jelent, főleg a franciáknál (La Calprenède) századoz hagyománnyal bírt. (A »szittyá» még ma is politikai jelszó, főleg félművelteknél, a finn-rokonság csak tudós körökben kelt érzelmeket.)

Kozmopolita légkörben születik meg a század végén a »magyaros» iskola, mely száz évig uralmon marad és specialitása irodalmunknak: nálunk — egyedülállóan nyugati Európában — nem az absztrakt-humánus irány valósítja meg a nemzeti klasszicizmust, az irodalom betetőzését, hanem a népi forrásokból táplálkozó nemes józanságú »magyar» stílus: a preromantikából és romantikából lehiggadt »tökéletesség» művészete, a latin szellemmel szemben álló reakció. Preromantikus a tudós Dugonics András, aki »ősmagyar» regényeket ír és az Európában divatos Észak-kultuszt kapcsolja össze a finn-magyar rokonság hősi elképzeléseivel, a modoros és heroikus précieux szentimentalizmust a falusi nyelvvel. Gvadányi népies modorban komikus eposzokat ír, amelyekben bemutatja a konzervatív-keleti magyarság és a nyugatos modernizmus ősi ellentétét. Magyar népdalinspirációkból táplálkozik, de a németes rokokó forma-kecsességeit és Rousseau hideg természetkultuszát is magáévá teszi Csokonai, akinek ódáiban — saját kijelentése szerint — Arkádia és Hortobágy egyesülnek: ő a legkozmpolitább magyaros költő, aki, mint »magyar Rousseau, ember és polgár akar lenni. Halálos ágyán — tudósság és népiesség harmoniájában — egy matematikai könyvet olvas... Herder népkultuszából táplálkozik az a kritikai irányzat, mely a tizenkilencedik század folyamán a népköltészet gyűjtésében és tanulmányozásában keresi az irodalom megújulását.

A deákos iskola európai szempontból azért is érdekes, mert a latin időmértékes verselést hiány nélkül tudta alkalmazni a magyar nyelvre. Nyelvünk — amint erre már a Revue Britannique 1830-ban rámtatott — kiválóan alkalmas az időmértékes verselésre, sőt, nem túlzás állítani, hogy Vergilius és Horatius óta a legszebb klasszikus verseket magyar nyelven írták. Az ilyen irányú kísérletek megelőzték a tizenhatodik századi francia verselőket. Megint magyar specialitás aztán, hogy a hideg klasszikus forma sokszor meleg preromantikus bensőt takar. Berzsenyi horatiusi életbölcsélete a preromantika lágyabb fuvalmait a biedermeier-

korba menti át. Vörösmarty hexameterei romantikus hangulatokat árasztanak.*)

A klasszikus diszciplinának viszont megvolt az az üdvös hatása a magyar költészetre, hogy a kényelmes-terjengős alexandrint egyidőre háttérbe szorította és a nyelvet, a világosság rovására néha, tömörebb expressziókra kényszeríti.

A német irodalom a tizenharmadik század végén kezdi rendszeresen inspirálni a magyar szellemi életet. Kazinczy a magyar empire stílusát, eszmekörét alakítja ki, élesen harcolva mindenfajta regionalizmus és népiesség ellen, a szavak és szótagok tirannusaként. Kazinczyval kapcsolatos irodalmunknak egy olyan mozgalma, amelynek mását sehol nem találjuk: a nyelvújítás, amely a racionális nyelvteremtés lehetőségének elvéből kiindulva a magyar nyelvet többzernyi, néha tisztán önkényes hangkombinációból álló szóval gyarapította**) és — főleg költői árnyalatokban — igen gazdaggá, szinonimákban bővelkedővé tette.

Itt is jellemző a magyar kultúra sokszínű egységére, hogy a szogyártásra irányuló egyik első ösztönzés egy Ungarische Sprachkunst c. munkában történt (Adámi Mihály, 1763).

A múlt század első harmadában a két Kisfaludyt tartották irodalmunk tetőpontjának. Minden irodalmon belül meg lehetne írni az értékelések és szemléletmódok változásainak történetét...***)

A század elejének magyar színpadán hemzsegnek a lovagdrámák, melodramák és sorstragédiák. Az első klasszikus és örökérvényűnek látszó tragédiát Katona József írta (1821). A magyar történelemből (1213) vett témát már a tizenhatodik században feldolgozták olasz, francia, angol és magyar novellák, tragédiának Hans Sachs és Grillparzer (1830). Katona a féltékenység és uralkodó-gyilkosság emberi témájából és lovagdrámai-shakespearei szellemben a legmagyarabb tragédiát komponálja, annyira magyart, hogy berlini előadása (1912) — az akkori idők hiperkritikus-kozmopolita és Anatole France-i atmoszférájában — nem is keltett hatást. Mert az örök magyar drámát írta meg, ami csak bennünk tud fortisszimókat visszahangozni: a szabadságért lázadó és lojalizmusában önmagával tragikus ellentétbe kerülő magyar hazafi összeomlását és az idegenektől elnyomott, kiszorított magyar nép szenvedéseit.

*

1825 körül kezdődik az irodalom elpolitizálódása, amely — mint a németeknél, Itáliában és Franciaországban, — nálunk is az

*) Klasszika és romantika összefüggéseire von. v. ö. Joó Tibor, Szellem és Élet, 1936: 157 és E. Deschanel, Le Romantisme des Classiques, 1885.

**) V, ö. Szavak sorsa c. tanulmányunkat, Minerva 1938.

***) V, ö. Az irodalomtudomány változásai c. megjegyzéseinket, Szellem és Élet 1936:151,

1848-as eseményekhez vezet. A magyar politika és szellemi élet történetében a reformkor nevét kapta ez a szabadsáért harcoló romantikus-demokrata korszak, amelynek háttérében kialakulnak a magyar biedermeier szilárd életformái. A reformkor vezérei, az angol műveltségű, szociális átalakulást hirdető, anyagi kultúrát követelő Széchenyi, akit sokan a haza veszedelmének tartottak, akinek titkos naplójából egy hazafi-lélek megrázó önbrázolása emelkedik irodalmi értékre; — és a forradalmár, Angliába menekülő Kossuth: mindketten tragikus nagyjai a haladó és öncélú magyarságnak.

Kemény Zsigmond pesszimizmusában mintha az abszolutizmus és a pozitivistá világnézet korának kétségbeesése és magára-hagyatottsága nyilatkoznék meg. Jósika is, Kemény is erdélyi témákat dolgoznak föl: a magyar történelmi tudat Erdélyben volt mindig a legerősebb és a legtermékenyítőbb. Kemény ellenpólusa az optimista Jókai, aki hőseit idealizálja és a kétségbesett nemzet elé tündéri fantáziával kigondolt, megnyugtató befejezésű kalandos esemény-regényeket, hazafias-történelmi tablókat varázsolt. Filmre alkalmas novella-témái beletartoznak a motívumok nemzetközi kincsesládájába; ezért is érthető, hogy nagy népszerűsége mellett, Magyarországon kívül is, a mesekedvelő közönségnél. A Jövő század regényével megelőzte Jules Verne elképzeléseit. Világnézete egyébként kálvinista-haladó és liberális, stílusa lázongó és erősen szubjektív: Victor Hugo prózájára emlékeztet.

Vörösmarty hősi eposzai — bár a hősi eposz Nyugaton már elavult és csak Északon hoz kései virágzást (Tegnér, Lönrot) — a lírai részek melancholikus szépségében, az epizódok idilli bájoságában, a stílus zeneiségében és »ossiani» borongásában a világ valamennyi eposzát fölülmúlják. Benne emelkedik legmagasabb páthoszra a magyar humanitás: »legszentebb vallás a haza s emberiség»; a lengyel szabadságot sirató ódája megérdemelné, hogy minden nyelvre lefordítsák; a világirodalom egy költője sem fejezte ki nála megrendítőbben az emberiség fölötti kétségbeesését: »az ember sárkányfog-vetemény, nincsen remény...» Verses drámáit a Shakespeare-en, Victor Hugó-n nevelkedett romantikus dikció és a borzalmas hajszolása jellemzi. Tündérajátéka, mely a boldogságkeresés problémáját dolgozza föl szimbolikus formában, hangulatával a Szentivánéji álom mellé állítható, költőiségben és mélységben föl is múlja az angol drámát.

Az első magyar költő, akit Európa megismer és utánoz, akitől Európa a magyar föld romantikáját, a magyar lélek szabadság-érzelmeit tanulja: Petőfi. A nép költője, politikai apostola lett, abban az értelemben, ahogy Victor Hugo megreformálta a népevezér-költő eszményét. Szinte megmagyarázhatatlan tény, hogy remekműveinek egyik ihletője a középszerű Béranger volt. Versei-

ben azt a lírai realizmust valósította meg, a világirodalomban legnagyobb tökéletességgel, amelyet Sainte-Beuve propagált: életrajzi költő, aki közvetlenül önti versbe az egyidejű élményt. Naiv népies elbeszéléseibe romantikus iróniát vegyít (János vitéz). Páratlanul gazdag lelki életet élt, mindössze hat-hét év alatt. Politikai eszménye a francia forradalom volt. Az *Apostol*: önkínzó vágyálma a királygyilkosságig hevülő radikálizmusnak. Goethét gyűlölte és ebben megegyezett Victor Hugóval és Börnével: Petőfi — csakúgy, mint a francia romantika és a német Jungdeutschland — nem tudta megérteni a weimari »miniszter« »szivtelenségét« és nemzetfölötti humanizmusát.

Petőfi után az irodalom vezére Arany János, aki úgy dominálja a magyar tizenkilencedik századot, mint Goethe a német szellemi életet. Európai kultúra és népies magyarság soha nem ismétlődő szintézise valósult meg benne. A magyar folklóre és a történelmi mondák kultúráját ő tudta a legtökéletesebben az irodalom nivójára emelni. A magyar nyelvnek, a harmonikus-plasztikus költői előadásnak ő a legtudósabb művésze: ezért lefordíthatatlan idegen nyelvre. Magyarul viszont ő adta vissza a legtökéletesebben Shakespeare-t és Aristophanest, nem is vágyott nemzetközi elismerésre (a magyar költő csak Magyarországnak ír): inkább akar lenni »hunyo nép közt Osszián«, mint »két világ« csodája. A világirodalom műballada-költészetében Bürger-Schiller-Goethe mellett ő alkotja a második csúcspontot.*)

Arany főműve, a motívumaiban középkori lovag-epikára visszavezethető, de modern lélekelemzéssel megírt Toldi-trilógia, végigkíséri egész életét, mint a Faust-téma Goethét. De Faust egyetlen-emberi hős, Toldi pedig kétszeresen is magyar. A faluról elbujdosni kényszerülő magyar dalia legyőzi az ellenszenves cseh Holubárt, aki az ország címerét megcsúfolja: a halás magyar király fölveszi Toldit lovagjai közé. A népiesség irodalmi programja célját elérve látta, ha hősét kiemelhette a népi milieuból... A bujdosás motívuma a kurucdalok, Rákóczi, Mikes, Csongor és János vitéz óta egészen Adyig (Páris az én Bakonyom) jellemző témája a magyar irodalomnak: ebben a témában szimbolizálható a magyar sors egyik attribútuma. Van aztán a *Toldi*-nak egy fájóbb melódia-motívuma is. Az ősz Toldit maga a költő is szelíd humorral és rezignációval nézi, mint a letűnő lovag-kor utolsó mohikánját: a nemzet becsületét még megmenti régi fegyvereivel, de az idő más, modernebb világot hozott köréje. Talán ez jelképezi a népiesség irodalmát is, amely nemesi-falusi ideológiájával polgári-kozmopolita irodalom elhatalmasodásával.

Az *Ember tragédiáját* a világirodalom nagy drámai költené-nyei, a Faust, Manfred, Peer Gynt mellé lehet állítani: egyetlen re-

*) V. ö. Helicon 1939. II:100 és Los Genres Littéraires. Résumé des Communications faites au 3e Congrès Intern. d'Hist. Litt. Mod. (Lyon 1939.)

mekműve irodalmunknak, ahol a probléma nem nemzeti, hanem univerzális. Madách, irodalmunk legnagyobb filozófusa, nem kevesebbre vállalkozik, mint feleletet keresni arra az örök kérdésre, hogy mi célja és értelme van az emberiség törekvéseinek, belső ellenmondásainak, az individualista és kollektív korszakok váltakozásának. Amit a francia romantika álmodott, hogy az emberiség sorsát egy gradiózus műben kellene ábrázolni: Madách történelmi tablói megvalósították. A talanszter-jelenet miatt, mely a kollektív társadalmi rend keserű kritikáját adja, a kommun alatt (1919) elkobozták a Tragédia könyvkereskedői példányait.

Madách sokat vitatott pesszimizmusa magánhordja a metafizikátlan, hitnélküli pozitívizmus korának és a politikailag deprimáló abszolutizmusnak bélyegét: ilyen korokban nem keletkeznek haladásban-hívó, optimista forradalmi indulók. A történelem könnyen úgy tűnik föl ebben a légkörben, mint cigányok háborúsága, vagy mintha valami gonosz Lucifer ijesztő bábjátéka lenne. Viszont jellemző az a kiegyenlíthetetlen ellentét, ami a *Faust* és az *Ember tragédiája* összehasonlításából elének áll: *Faust* az önző »Übermensch» drámája, aki emberit és istenit magáévá akar tenni. Madách a történelmi valóság talaján nem a magasabbrendű egyént, hanem a kollektívításban, a nemzeti eszében fölolvadó epikus-heroikus, tévedéseiben is mártírságra termett embert mutatja be. Goethenél hideg napsütés, Madáchnál örök váltakozása fénynek és árnyak.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A modern magyar szellemiség kialakulása a millenium idejé-től számítható. Ez a boldog korszak, amely a dicső ezeréves magyar multra visszapillantva nem sejtette a huszadik század katasztrófába vezető, szociális és humánus meghasonlását, szívesen merült el a magyar élet szemléletébe. A negyvenéves években még politikai célokért harcoló népszínmű, amely a zene szárnyain a primitívebb meséket is elfogadhatóvá teszi, most illuzióbarin-gató másodvirágzását éli, egyidőben a francia Félibrige-mozgalom regionalizmusával. (A magyar nemzetportré, amely külföldön — pl. a bécsi operettben és a német filmben, — ma annyira divatos, erre a népszínművilágra és Jókai regényes életképeire vezethető vissza.)

A magyar költő, aki a múlt század végén Párisban, Salzburgban jár, megható kifejezését adja honvágyának (Szabolcska Mihály). Még abban is valami Európa-ellenes, probléma-feledkező hangulat van, hogy az irodalmi érdeklődés központjában az anekdótázó Mikszáth derüs paraszttörténetei, derék tót-atyafiakról szóló humoros-könnyes novellái állottak. (Mikszáth őse lett annak a paraszt-ábrázoló »Heimatkunst» novellának, amely a sváb eredetű Gárdonyin és Tömörkényen keresztül egészen Móra Ferencig virágzik.)

Változik a szín 1900 után. A magyarság sorsfordulója ez —

amilyen csak kevés volt. A *Nyugat* európaisággal és hagyománytagadással kezdte: végül új definícióját és szintézisét adta a magyarságnak és megtért a legrégebb magyar hagyományokhoz.

Adynak erdélyi és kálvinista származása mellett legnagyobb élmény: Páris, a Quartier Latin és a Riviera: itt alakul ki benne a régi ideálokkal szembeforduló európaiság és radikalizmus, amely miatt a konzervatív kritika még a magyarságát is kétségbevonta. A »keleti« ember a latin föld atmoszférájában ébred önmagának tudatára. Aztán Nyugatról akarja meghódítani az országot: ez lesz a búné, a »dekadenciája« sokak szemében. »A poeta doctus« típusával szemben ő az igazi östehetségű zseni a magyar irodalomban, a legdinamikusabb átéltségű misztikus-metafizikai költő, sátáni és démoni erők megszólaltatója. Ha ismerik külföldön, — bár annyira magyar, hogy nehezen értenék meg, németre azonban, erre a veünk sokban rokon géniuszú nyelvre, Horváth Henrik kitünően fordította, — Nobel-díjat kaphatott volna és a világ ma gazdagab' lenne egy költővel.

Az elefántcsont-tornyából intellektuális humanizmust hirdető Babits a magyar »Parnasse« tudós-filozófus költője, de a hideg forma mögött ugyanolyan belső harcokkal, mint Baudelaire vagy Stefan George. Talán Paul Valéryvel hozhatnánk szellemi rokonságba őt, göröggrajongása és szépségkultusza miatt is.

A Babits utáni »beérkezett« költői nemzedék legtehetségesebb tagja kétségtelenül Szabó Lőrinc, Shakespeare és Verlaine fordítója, a lázadó intellektus és az új materializmus költője. Jellemző az a párhuzam, amelyet egyik nyilatkozatában*) Babits és a »fiatalok« között vont a ma már negyvenéves Szabó Lőrinc: »Mi szintén elismerjük a szellem elsőbbségét,**) de már meg vagyunk győződve, hogy a liberális korszak régi, humanista eszménye idejét multá... Mi a benső szótatot hallgatjuk, amely a faj mélységéből jön.« Szabó Lőrinc a tagadás, a lázadás szellemét jelenti; verseinek homályosan kibontakozó zenekarából, ahol mágikus melódiák kavarnak, metafizikus sejtések és az élet disszonanciái harcolnak egymással, egy motívum tisztán fölismerhető: a vox humana, el-elhalkulva a kultúra és ösztöniség harcában. 1922-ből néhány sora a dekadencia legyőzését hirdeti, de az újvilágot még nem találta meg:

antik romok s modern ígéretek
között a beteg századok fölé
szívárványhidat építve szavam
hitelenség szava s gondolatom
a halál csiráival születik.

Kevesebb újítást hozott a *Nyugat* a novella és a regényírás terén. Kiütközik exotikumával és nyugatos öncélúságával még a

*)Közlé Constantin de Grunwald, Portrait de la Hongrie, Paris, Plon 1939, p.238

**),„Primaute du spirítuel“, — Jacques Maritain szava.

Nyugat köréből is Szomory Dezső, aki Párisban kezdte pályáját francia novellákkal, magyar prózában pedig buja szókultuszt és raffinált érzelmi dekadenciát űz, amit talán legjobban a Huysmans Des Essarts-jához lehetne hasonlítani. A Nyugathoz csatlakozott Móricz Zsigmond, akiben a másik véglét érvényesül: annyi magyar öserő, olyan brutális temperamentum, hogy szinte már exotikumnak érezzük a megszelidült magyar glóbuson.

A magyar dráma a huszadik század elején nagy virágzásra jut és »exportképessé» válik. Megelőzőleg a »théâtre libre», a Freie Bühne mintájára nálunk is alakul egy modern-kísérletező társaság Thália néven, Ibsen, Strindberg és a naturalisták propagálására.

A kommün (1919) az expresszionizmust emelte hivatalos irányvá. Ugyanezt cselekedte a fasizmus (Marinetti), míg a hitlerizmus a »neue Sachlichkeit» klasszikus lehiggasztásával és némi kispolgárisításával találta meg az új szintézist (Haus der deutschen Kunst, München). Egyetlen írói tehetséget tud fölmutatni nálunk ez a művészi szemlélet: Kassák Lajost, a *Tett* és *Ma* szerkesztőjét, proletárversek és groteszk novellák szerzőjét, Walt Whitman, Marinetti és a német aktivisták (Das Aktionsbuch) tanítványát, aki azóta — elhagyva forradalmár attidüdjét — a szélesre nyújtó recitativ regényt műveli, élményekben, szenvedésekben gazdag »tanuló-éveiből» merítve Gorkij fantáziáját fölülmúló európai témákat.

A kommün bukása után nagy erővel érvényesült az irodalomban a nacionalista és antimateriális visszahatás. Az új, harci ideológia — megelőzve hitlerizmust, a mai vérmithoszt — a magyar faj védelmét, a magyar paraszt kultuszát tüzi ki programmúl Szabó Dezső regényében: az *Elsodort falu* a kommunista kormány idejében és engedélyével jelent meg... Ez a »keresztény» áramlat felezi föl Prohászka Ottokárt is, aki misztikus-metafizikai írásaival, eruptív-terhes stílusával — Ady mellett — az irodalmi ízlés egyik nagy forradalmárja volt a század elején. Ő lett inspirátora annak a kath. reneszansznak, amely — a francia irodalom analog jelenségeivel párhuzamosan — a spiritualizmust, a vallásos-diszciplinált embert szólatatja meg a legmodernebb industriális élet, sőt szociális témák kereteiben (Sik Sándor, Mécs László).

A trianoni új világ önmagára eszmélt, autonóm irodalmisága, a megújult magyar széppróza friss lendülete (Tamási Aron) Erdélyből jött, amely országárszéknek ősi termékenységé oly sokszor mentette meg a magyar szellemiséget. Olyan ez, mint mikor a francia irodalom Svájc-ból (Rousseau, Mme de Staël), vagy Belgiumból (Verhaeren, Maeterlinck) újult meg. Az őt hazában élő magyarságot az irodalom kapcsolja szétválaszthatatlan egységgé. Tamási Aron ősi-derűs humora és örökéletet szimbolizáló ember-

típusai a magyarság elpusztíthatatlan energiáiról tesznek bizonyosságot.

Az első magyarországi ujság latin nyelven jelent meg (1675); a tizenkilencedig század közepén még német színház állott Budapesten és a hazai francia-olasz publikációk száma szintén nem jelentéktelen. A magyar irodalom — jobban mint más irodalmak — a klasszikus-latin, középkori latin és neolatin világ kereteiben fejlődött ki és a nyugati irodalmakkal, érzelmi divatokkal, eszmei áramlatokkal mindig fönttartotta — pro vagy kontra — a kapcsolatokat. De mennél »nyugatosabb« volt, annál inkább tudatára ébredt magyar voltának. A magyar irodalom belső küldetésének hite: Európa gondolatának Magyarországon visszhangot adni és a magyarságot önmagára eszméltetni, ha kell, Európával szembe helyezkedve is. A magyarság számára az irodalom főtémája mindig és szinte kizárólagosan: a nemzet sorsa. Ebből a lelki adottságból inkább lírai és festői irodalom származott, mint analízáló vagy bölcselkedő. A magyar lélek, jobban, mint más nemzetek, fogékony a tragikum iránt és a komikumhoz kevesebb érzékkel bír... Saját létkérdéseivel elfoglalva, a magyar irodalom nem mondott le az emberiségről a nemzet egyoldalú mindenekfölé emelésével; sohasem árulta el a humanumot és nem ejtette sárba az esztétikai értékeket.*) Azzal, hogy originális irodalma a határokon túl, Európa számára megszólaljon, egészen a legujabb időkig nem sokat törődött a magyarság. A helyzet azonban napról-napra javul abban az irányban, hogy a magyar szellemi életet és irodalmat megismerje Európa. A magyarul tudó külföldiek száma is folyton nő. Berlinben, Bécsben, Párisban, Rómában és — Kolozsvárott egyetemi tanszéke van a magyar irodalomnak, nyelvnek és történelemnek. Londonban, Helsingforsban, Tartuban, Varsóban, Bolognában, Lipszéban, Münchenben, Clevelandban magyar lektorok működnek. A külföldi magyar főnhatóságú intézetek mellett most már az idegen államok is állítanak föl velünk foglalkozó kutató és információs központokat (Südost-Institut, München).

Franciaul és olaszul kitünő anthológiák, irodalomtörténetek tájékoztatják rólunk a nagyközönséget. A magyar regény (pl. Kuncz Aladár *Fekete kolostora*) ma már könnyen és szívesen kap fordítót és sikerre számító kiadót. Vannak már külföldi tudósok, akik magyar irodalomtörténeti problémákkal foglalkoznak. Kisfaludy Sándor draguignani fogságának történetét (1796) Edmond Poupé tisztázta levéltári kutatások alapján;** Rákóczirol Émile Pillias

*) V. ö. Némédi Lajos, A mai német irodalom, Debrecen, 1939:17.

**) Alex. Kisf. à Draguignan, Draguignan, 1937.

Zolnai Béla: Európa és a magyar irodalom.

adott ki legutóbb egy tanulmánykötetet a magyar tudományosság teljes ismeretével.*) A magyar irodalom ügye megérett arra, hogy legközelebb a Nobel-díj odaitélése hívja föl rá nyomatékosabban az egész világ figyelmét.

Zolnai Béla.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

*) *Études sur François II, Rákóczi. Préface de J. Szekfű. Paris, Leroux, 1939.*

Elvek – Könyvek – Folyóiratok

E. R. Jaensch: Der Gegentypus psychologisch-anthropologische Grundlagen deutscher Kulturphilosophie ausgehend von dem was wir überwinden wollen.

Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterkunde Beiheft 75
Johann Ambrosius Barth Leipzig 1938 512 oldal.

Sajátságos gondolat lélektani könyv címében: »kiindulva abból, amit le akarunk győzni». Tehát programot akar adni és, mint kiderül, nemzeti kultúrpolitikai programot lélektani alappal.

A lélektani alap egy sokágú, -rétű, -vonatkozású, bonyodalmas szájakból szövött, kísérletekkel támogatott tipológia. E tipológia két ellentétes pólusban csúcsosodik ki, melyek egyike az integrált típus, másika a dezintegrált típus. Integrált a szerző szemléletében azt jelenti, hogy az egyén lelkiségében a funkciók egymással kölcsönös hatásviszonyban vannak, összekapcsolódnak, míg a dezintegrált lelkiségében a funkciók egymástól különállanak. Így például az integrált típus lelkiségében a magas, intellektuális rétegek az elemiekből szervesen nőnek ki, míg a dezintegráltnál a lelki struktúrák szervesen, felülről lefelé épülnek ki. Az az integrációs mag, melybe az integrált típusnál az összes lelki funkciók torkolnak, az akarat, a dezintegráltnál, ezzel szemben, nincs ilyen mag, hanem az elemi rétegek fölé egy racionális felépítmény emelkedik. A két ellenpólust a szerző S- és J-típusoknak nevezte el, az S-típus a dezintegrált és jelölése a szintézisből származik, melyet általában, — bár nem döntően — jellemzőnek talált rá, a J-típus az integrált típust jelzi (e jelölés eredetének magyarázatát nem találjuk). A két ellenpólusnak alfajai vannak és így keletkezik egy skála, melynek tagjai között átmenetek vannak: S₂, S₁, J₁, J₂, J₃.

Számtalan fejezetben és vonatkozásban rajzolja a szerző az S-típus jegyeit, sokszor a J-típus jegyeivel szembenállítva, ahogy e jegyek a kultúrákban érvényesülnek. Hatalmas apparátussal mutatja ki az S-típus magatartását a megismerés, képzettség, gondolkodás, tudomány, művészet, stb. terén, mindenütt kidomborítva, a nemzeti életre kártozó, vészes hatását. Olvassuk például, hogy e típus megismerését jellemzi a liberálisizmus, a képletes összefüggések összetévesztése a valóságos összefüggésekkel, a képletek összetévesztése a valósággal. E típusnak a tudományban való térfoglalása látszik például a nevelés letűnt elméleté-

ben, mely intellektuális, racionális volt. Magát Herbartot az S_2 -típus tiszta megtestesülésének tartja. Az S_2 -típus ugyanis az S-típusnak racionális felépítménnyel ellátott változata, melyet a tiszta, érzelemtől és akaratától független intelligencia jellemez.

Az S-típuskeletkezésének főokai között meglepetéssel láthatjuk a fajkeveredést és a tuberkulózist. Kiderül, hogy a tuberkulózis éppoly lelkiiségre vezet, mint a fajkeveredés. Minthogy a két ok hatása azonos, a tuberkulózis pedig nyilvánvalóan betegség, azt a következtetést vonja le, hogy a fajkeveredés természetellenes és éppen annyira nincs a természet szándékában, mint a betegség.

Következik végre a két ellentétes típus kísérleti lélektani megalapozása. Érlhető, hogy Jaensch, aki hosszú évekig foglalkozott az eidetikus jelenségekkel, a lelki habitusok tipológiáját érzékilelektani és különösképen vizuális irányú kísérletekre akarja építeni. Optikai csalódásokban álló kísérletekkel vizsgálta a recephartya-értékek állandóságát, pl. egy síkban lévő függőleges szálaknak a síkból való kimozdítása esetében vizsgálta, hogy mikor tűnik fel úgy a vizsgálati személynek, mintha — a szálak visszamozdítása után — a sík helyreállott volna, vagy pl. az u. n. prizmaszemüveg esetében az eltorzított érzéklet korrigálásánál hogy történik az alkalmazkodás. Ilyenféle kísérletek teszik a vizsgálatok gerincét és egyszerűsítik a tipológia alapját. Ezekhez járulnak másféle kísérletek, pl. a kombináció, gyermeki rajzok, stb. vizsgálata, valamint mások vizsgálatának eredményei. Mindezek nyomán aztán kialakítja a típusok jegyeit. Így pl. kifejti, hogy az S-típusnál a térértékek labilisak, a csalódás szabálytalanabb, törvényszerűtlenebb, mint a J-típusnál. Ebből következően az S-típus lelkiisége labilis, hiányzik belőle a határozott vonalvezetés, ami a J-típusnál megvan, viszont az S_2 -típus sajátos merevséget mutat, ami azonban más, mint a J-típus szilárdsága.

Az S-típus jellemzésének külön hosszú fejezeteket szentel. Ezekben úgy áll előnk e típus, mint »feloldó», tehát mint a szellemi, akaratí, etikai, stb. strukturákat megbontó, szétziláló lelkiiség, mely aszociális, érzelmileg felszínes, férfiatlan, emberietlen, komolytalan, mely liberális a megismerésben és menekül a valóságtól, melynek énje labilis, szelleme — különösen az S_2 -típusnál — feldagadt, teoretikus, játszi és mozgékony, melynek egész beállítása szubjektivistikus és jellemvonásai nem fejlettek, lelkiisége az egészen elemi és az egészen magas rétegek egészségtelen együttthatásából áll elő, a középrétegek elhanyagolásával. Egyszóval jellemző rá minden olyan vonás, mely emberi közösségben nem kívánatos. Ezzel szemben a J-típusok képviselik a kívánatos tulajdonságokat: az állandóságot, szilárdságot, közösséghez való kötöttséget, ideálok állítását, komolyságot, mélységet, és akaratban való lelki középpontot, stb. A típusoknak a német népnél való elosztódását illetően mutatóba még egy kis statisztikát is csinál, mely szerint tiszta S-típus 14%, tiszta J-típus 45%, J-típus S beütéssel 41%, tehát a J-típus van a németek között többségben.

A mai német törekvés a J_2 -vel kevert J_3 -típust akarja előlérbe helyezni, ezt felemelni, terjedését előmozdítani, a kultúraépítést ennek szel-

lemében végezni. A vezéregyéniségek típusául a racionális beütésű J_2 -típust tartja megfelelőnek, melynek racionalizmusa azonban más, mint az S_2 -típusoké. Ez a kívánatos racionalizmus csak az ösztönökből kifelé törekvő ideálok világosságra jutása és nem felülről lefelé való lelkeség-építés.

Jaensch óriási munkája valósággal meghökkenítő képet tár elénk abban a tekintetben, hogy benne a kísérletek eredményeinek és vonatkozó adatoknak alapos, pontos, részletes és aprólékos tárgyalása tökéletes párhuzamban halad a könnyed konstrukciójú, képzeleti építményeket emelő nagyvonalú dialektikával.

A kísérletek részletes eredményeinek hosszadalmas tárgyalása ellenére sem találjuk világosan és teljesen kifejtve azokat a lelkeség-komplexusokat, melyek a típusok meghatározásának és így az egész tipológiának alapul szolgálnak. A típust — szerző szerint — nem egyes vonások határozzák meg, hanem a vonások kombinációja. Ezt elfogadhatjuk, azonban, mint láttuk, a vonások, vagyis jellegek nem egyértelműek a tolmácsolásában. Más pl. a racionalitás az egyik és más a másik típusnál. De ilyen relatív vonások különböző alakjait nem találjuk kifejtve az egyes típusoknál.

Művészi lendületet találunk abban, is ahogy az érzékszichológiai kísérleti eredményekből az egész lelkeségre nézve nagy horderejű következtetéseket von. Az általa vázolt pszichikai »alapformák» nem épülnek másra, mint az optikai kísérletek eredményeire, a többi — a típusokkal kapcsolatos — fejtegetés inkább az ilyen alapon nyert elmélet támogatása, más források segítségével való igazolása és könnyed, mondhatni briliáns feldagasztása. A szellemes, ragyogó fejtegetések helyenkint képtelen eredményekre vezetnek. Például azt mondja, hogy ha sikerül az S-típust kiküszöbölni, a kultúra olyan egységes lesz, hogy a színpadi darabokban is más szerepek lesznek és így nem lesz annyi hisztériás színész-típus, mert a színésznek nem kell majd minden este más szerepben átváltoznia, vagyis a színész is lehet majd J-típus. Vagy megállapítja, hogy a meleg színek iránti érzék a külső világ iránti szeretetre utal és azért választotta ösztönösen a nemzeti szociálista mozgalom a barna színt jelvény-színek. Mindazonáltal, egy-egy fejtegetnél bámulhatjuk mondanivalójának igazságát, a valóság remek ábrázolását, éles lélektani tekintetének felfedezéseit. Mesteri fejezet például a lélek valódiságáról és ál-voltáról szóló; kétségtelenül el kell ismerni, hogy létezik az a nem valódi-lelkeség, mely a képzeletvilágából veti ki értékeket hordozó látszatképeket, mely értékek azonban nem a lélek mélyén gyökereznek. A leírás teljesen felfedi e lelkeség egész mivoltát: nem bensejéből kifelé irányulva él, hanem szerepet játszik; ezért uralkodó vonása a racionalitás is — mert elszakadt a szemlélettől, az érzéstől, ösztöntől és akarattól s ezek fölé nem termékenyítik meg a megismerését és gondolkozását.

Mi hát az, ami ezt az éles tekintetet mégis elhomályosítja? Ha nem vennénk észre a könyv elejétől fogva, ha maga a szerző nem utalna számtalanszor tudományos szemléletének más területek felől való beállítottságára, akkor is rájönnénk azokból a kifejezésekből, melyek nem-

zete politikai törekvéseinek szótárára emlékeztetnek, a vádló vagy elismerő értelemben használt kifejezésekből: »heroikus intelligencia», »megismerés lovagiassága», »racionális előtti», »ösztönösen biztos», »valóságtól távoli», »ifjú jelleg», »szervetlen racionalizmus», »gondolkozás liberalizmusa», »életérték», »integrációs mag», »fajkeveredés» stb.

Mivel politikai programot mégis nehéz teljesen lélektannal igazolni, a nagyszabású elméletben homályos pontok mutatkoznak. Néha úgy látszik, hogy a lelkeség-típust meghatározza a vér, amikor is északi és déli fajokról van szó, máskor a környezet, amikor a nagyvárosban élő embert S-típusnak mondja, de ugyanakkor kiderül, hogy nem is a faj a döntő, hanem a fajoknak csak a keveredése. Ilyen ellenmondásos pontok azután szintézisekben oldódnak fel, amilyen például az a tétel, hogy egy könnyű S-beütés bizonyos J-formák esetében mégis jótékony, vagy hogy bár a J-formákat az öröklés határozza meg, az S-formákat pedig inkább a környezet, az S-típus lehet átmeneti forma is; az S-típus a kategóriákat szétfördeli, de ugyanez a jelenség J-típusra utal, ha e szétesésből új szintézis származik; a típusok gyökerei a legmélyebb lelkeségben vannak, melyek adottak, viszont a tüdőbetegség kifejleszti az S-lelkeséget; a német fajok közti keveredés nem vezet teljes feloldódásra, csak a strukturák fellazítására, ami az ifjúság lelkeségének típusát okozza. A legérdekesebbek a fejtegetések akkor, mikor olyan eredményekről, melyek a beállítottsággal szoros kapcsolatban vannak, meglepetéssel állapítja meg, hogy összevagnak nemzetének mai politikai programjával.

A könyv elolvasása után mindazonáltal mégis az az érzésünk; hogy Jaensch a »pszichológiai antropológiával» két valóban meglévő, ellentétes típust ragadott meg, a mozgékony, dinamikus és a mozdulatlan, stabil típust. E tipológiát beállítja a politika medrébe és természetes, hogy magasra a stabil típust értékeli, mely politikai rendszerek számára kívánatosabb, mint a dinamikus típus. A szerző magára vessen, ha lélektani munkájának bírálatakor végül is politikai szempontoknál kötünk ki.

Baranyi Erzsébet.

Várkonyi Hildebrand: A gyermekkor lélektana. I. (Az első hat év.) Szeged, 1938. 244. l. —

Altalánosságban mozgó kijelentések nehezen tudják elkerülni a dogmatizmus látszatát. Azonban azt hisszük, a lélektan művelőinek legnagyobb része fenntartás nélkül csatlakozhatnék ahhoz a kijelentéshez, hogy a világháború után megindult intenzív lélektani kutatás előterébe éppen az egészen fiatal gyermekek lelkivilágának vizsgálata került. A *pszichoanalitikus* irány azt állította, hogy az ember jellemének fejlődésében az első 5—6 év fontosabb, mint a többiek együttvéve. Freud kijelentése, hogy »a kis emberi lény gyakran már 4., vagy 5. évében befejezett produktum», (*Freud: Einführung in die Psychoanalyse*. 1921. 2289. old.) nem hangzott el hiába és most követői, de ellenfelei is egyenlő buzgalommal kutatják a nem-iskolaköteles gyermek lelkületét. A *behaviourizmus* azt hirdette, hogy a gyermeknek alig vannak veleszületett hajlamai s így — kellő

eljárásmódok alkalmazása által — tetszés szerint »kondicionálható», befo-lyásolható a jó, vagy a rossz irányban. (*Watson: Psychology from the Standpoint of a Behaviourist. 1929.*) Ez a nézet is sok vitának, sok-sok megfigyelésnek vált elindítójává. És talán mindezeknél fontosabb volt Arnold Gesell fellépése, aki kísérleti módszert dolgozott ki az egyéves, sőt a hathónapos gyermek intelligencia hányadosának megállapítására, (lásd *A. Gesell: The Mental Growth of the Pre-School Child*, London, Macmillan, 1925. és *Infancy & Normal Growth*, London, Macmillan, 1928.) és így minden kisdedpszichológus munkáját hatalmasan megkönnyítette. Ezeknek és talán más körülményeknek szerencsés összetalálkozása folytán a munka most nagy lendülettel folyik mindenfelé, így nálunk Magyaror-szágon is és nagy eredményeket sorol fel, egyek között éppen a cím-ben említett »Gyermeklélektant» is.

Szerző, — amint azt maga mondja a hatalmas, 244 oldal terjedelmű munka előszavában, — kettős feladat előtt állott: egyrészt vezérfonalat kellett adnia a gyermeklélektan tanulmányozóinak kezébe, másrészt elő-adási anyaggal kellett szolgálnia a lélektan tanárai számára: össze kellett egyeztetni a gyermeklélektan mai állásának, a mindenfelé szétfolyó irá-nyoknak és véleményeknek ismertetésével az egyetlen elv alapján álló, tervszerű rendszerezést. Ez a feladat csakugyan súlyos volt! De a sok adat és idézet, melyek külön-külön talán úgy hatnak, mint túlközéről né-zett festmény színfoltjai, együttesen kialakítják a kisgyermek impozáns méretű szellemi képét: a könyv lapjairól a legkisebb ember sírós-mosoly-gós arcocskája tekint felénk.

A középponti gondolat, mely körül az egész mű kikristályosodik, a fejlődés gondolata (Lásd 5. o.): a kisgyermek lelki élete gyors iramban fejlődik a születéstől a hatodik-hetedik életévig és ezt a folyamatot csak a lényegének megfelelő, genetikus tárgyalási móddal lehet érzékelteni. Ennek az előkészítést szolgálja a három bevezető fejezet. Az első meg-ismertet a gyermeklélektan feladatával és a legfontosabb szakfogalmak-kal, (fejlődési norma, szekvenciák, stádiumok, fázisok, és regressziók. 11.) Felsorolja a különböző kutatók fejlesztéseit és az egymástól nem nagyon eltérő rendszereket egybevetve megállapítja a könyvben kiemelt fejlődési szakaszokat: 1. a csecsemőkort (0—1. életév), 2. az első gyermekkort (2—6. vagy 7. életév), 3. a második gyermekkort (a 6—7. évtől a puber-tásig, a 13—14. életévig.) (17.). A második fejezet a gyermeklélektannak segédtudományait sorolja fel, illetőleg azokat a lélektani diszciplinákat, amelyeknek megállapításai átnyúlnak a jelen munka területére. Ilyenek a behaviourista lélektan, az állatok, a primitív és abnormis emberek lélek-tana, valamint a pszichoanalízisnek adleri irányzata. (22.) Kiderül, hogy váratlanul nagy a függés az említett tudományágak között és így a módszer sem lehet más, mint általában a lélektan tudományában használa-tos eljárási mód; a gyermeklélektan sem juthat túl a megfigyelésen, a kikérdezésen (Piaget!), kísérleten és teszteken. A harmadik fejezet annak a felismerésnek gyümölcse, hogy test és lélek elválaszthatatlanul egybe-forrnak és így az egyik ismerete nélkül a másik is homályban marad: a gyermek testi fejlődésével ismertet meg, elsősorban Ranschburg idézett

tanulmánya alapján. Itt világosság derül az egész test növekedésére és gyarapodására; a testrészek relatív nagyságára a fejlődés folyamán és végül az idegrendszer kialakulására. (35.) Csak ezekután térünk át a valódi területre, a lélekalakulás genetikus feldolgozására.

Hatalmas fejezet, több, mint 50 oldal terjedelmű, foglalkozik az első életévvel, melynek egyedülálló jelentőségére Charlotte Bühler mutatott rá először. Szerző különböző oldalairól szemléli meg a gyermeki lelket és az egy-egy tulajdonság, vagy tulajdonságcsoportban beálló változások hossz-metszetét mutatja be. A reakciók és mozgások fejlődése, a születést kísérő choque sírás-reakciójától egészen az első életév betöltésének idejére eső járásig (51) érdekesen mutatja a kisgyermek nem tudatos, de állandó küzdelmét a külvilág megismerésére. A tapintás és a tárgyak megfogása a tárgyakkal és saját testével való manipuláció és mindenfajta »kísérletezés» már a születés után megfigyelhető (56) és idővel mindez állandósul. Ennek a kísérletezésnek eredménye a percepció differenciálódása, (amikor hangingerre, látásingerre, stb. más és más módon reagál a kisdéd, 43.) s az érzékekletke mezejének kiszélesedése meg elmélyülése. Mindezzel párhuzamosan kialakulnak a szokások is (63); a gyermek egyes ingerekre először sokféleképpen, pl. egész testének mozgásával válaszol, azután a fölösleges mozgásokat lassan kiküszöbölve, megszokja a célszerű viselkedésfeletet, pl. a kézzel való megragadást. (Lásd Curti kísérletének leírását 68.) Mindez már *par excellence* értelmi tevékenység. A szerző tétele erre vonatkozólag az, hogy »a gyermeki lelki fejlődés a globálisból, együttesből halad, a differenciálódás útján előre....» A gyermek intelligenciája nem az első vagy a második életév végén jelenik meg a gyermek életében, hanem megvan már.... a születéstől fogva... Egyik legfőbb tevékenysége az új helyzetekhez való alkalmazkodás, bizonyos célok elérése új eszközök segítségével», (77), amint az pl. a híres »próbálgatás és tévedés» (trial and error) módszerben is megnyilvánul. Általában az egész fejezet a kisdéd szeretetteljes megvédelmzése azok ellen a népszerű tévhitek ellen, amelyek minden értelmet, érzést el akarnak vitatni tőle és pusztá »ösztönjénnyé», síró kis állatkává akarják lefokozni.

A második-hatodik életévek lélektani jellegzetességeinek leírása mintegy az egész munka gerince. Gazdag tartalmáról már az alfejezetek címeinek pusztá felsorolása is tájékoztat. Ezek: 1. Mozgásosság, 2. Az emlékezet kifejlődése, 3. A képzelet kifejlődése, 4. Mese és játék, 5. A gyermek rajzai, 6. Az érdeklődés kifejlődése, 7. A gyermeknyelv, 8. Az intelligencia fejlődése, 9. A gyermek vallási élete, 10. Az »én» kialakulása, 11. A személyiség fejlődése. A legérdekesebb részletek egyike az, mely a mesében és játékban megmutatózó lelki elemeket gyűjti össze tarka csokorba. Új értelmet kap itt saját gyermekeink viselkedésének (vagy ismerős kisgyermekeknek) sok-sok részlete, amit eddig egy-egy türelmetlen kézmozdulattal *ad acta* tettünk. Ki ne ismerné például azt a jelenséget, hogy a gyermek kiigazítja a mesélő bácsit, ha az nem egészen úgy mondja el a történetet, mint az anyukája? És vajjon miért? Mert a gyermek mesehallgatása nem pusztá passzivitás, van benne aktív elem is: nem csak hallgatja, de *éli, cselekszi* is a mesét, sőt örömet találja a

»cselekvésben» (funkciós öröm 124.) és nem engedi, hogy új dolgok lépjenek az ő cselekvése helyébe. Ragaszkodik az ismerős változathoz. Vagy például miért van az, hogy a kisgyermek egyforma szenvedéllyel játssza meg nem csak az embereket, de az állatokat, sőt még az élettelen dolgokat, gőzhajót, vasutat is? A gyermeknek 3 éves korától fogva határozott »élettervei» vannak, »kis személyiségnek» érzi magát, de viszont azt a személyiséget igyekszik eltitkolni környezete előtt, mellyel szemben kisebbségérzetei vannak. (Természetesen az önérvényesítési tendencia és a játékban fokozott mértékben található funkció-öröm is hozzájárulnak az előbbi »vezérmotívumhoz.» 131.). Az egyes életszakaszokban fellépő tipikus játékok ismertetése egészíti ki ezt a részletet.

Mélyen szánt az intelligencia fejlődését feldolgozó fejezet is. Az első életévben a gyermek a külvilágot akarattal és cselekvéssel ragadta meg, a második életévvel azonban megkezdődik a világnak az értelem segítségével való megragadása is. A gyermek folytonosan kérdezi először a tárgyak helyét, majd okát, célját és így tovább. Három éves korában már megérti a dolgok lényegét (»lényegmegragadás») és meg is tudja határozni azokat, főleg a használathoz való hozzámérés által. (155.) Az *analízis* és *szintézis* képességeit illetően a szerző összeegyezteti a két uralkodó irányzatot, a szinkretizmust és az u. n. »pointilizmust»: a gyermek felfogásában úgy a globális, de részleteiben elmosódó megismerés, mint az egyes tulajdonságok mozaikszerű megismerése megtalálható s kettő nem zárja ki egymást. A két értelmi művelet egy vonal két ellentétes végpontjának fogható fel, amelyek között számos átmeneti típust találunk, az egyedi gyermekek képességeit. A *viszonyfelismerés* és *viszonytalálás* tevékenységei (Spearman szerint az intelligencia lényege) szintén a harmadik évben bontakoznak ki először, ekkor differenciálódik a gyermek lelkében az időbeli egymásután hibás oksága, (*post hoc, ergo, propter hoc*) és a kauzális okság. Most kezdi először a jelenségek magyarázatát keresni és nem jut el ugyan a természettudományos okságig (ennek szintvonalára csak 12 éves korára fogja feldolgozni magát), de mindenféle kapcsolatot talál, mélyek leginkább a primitívek okoskodásaira emlékeztetnek. Találkozunk tejeológikus magyarázattal, (»A folyók vize azért folyik, hogy a tengerbe érjen»), animista oksággal, (»A felhő s a csillag megy az égen, mert mind a kettő él»), de a jelenségek dinamikus, mágiikus, vagy morális értelmezése sem ritka. A *fogalomalkotás* és *absztrakció* jelenléte szintén kimutatható a gyermeki intellektus működésében. »Elvonja a hároméves gyermek a ritmust a katonák kivonulásának látványából, a kört és tojásdad alakot a tárgyakból» (163.) Ugyhogy a kialakult intellektus elemei *in nuce* megtalálhatók már a 3–6 éves intellektusban is.

A kisgyermekkori vallásosság kibontakozásának két szemlélete van: szemléljük, mint a szülőktől, stb. előadott »kész» vallásossággal való viszonybalépést és mint a természeti jelenségek hatása alatt alakuló »természetes» vallási magatartást. Az ilyen vallásosság gyökere egyesek (Busemann) szerint a szülőktől való függésnek és általában a másokra való ráutaltságnak a talajába mélyed, vagyis érzelmekből táplálkozik. Ezzel

szemben a másik felfogás (Bühler) a gyermeki vallásosság értelmi természetét hirdeti: a gyermeket »kérdező szenvedélye» csakhamar elvezeti a mindenek alkotójának, a jó Istennek fogalmához, (169.), amint azt már Rousseau és utána nagyon sokan mások észrevették. De a vallásos élménynek »egyik legbővebb forrása» még nem fakad fel a kisgyermek lelkében. Őt még nem tölti el alázatos csodálkozással a világ létezésének ténye, ő még nem törekszik feleletet adni az örök két kérdésre: honnan? és hová? Innen van, hogy a gyermeki vallásosság problémamentesebb, simább, megnyugtatóbb, mint a felnőtteké.

A IV. és V. fejezetek a lelki fejlődés hosszú filmjét pergetik le előttünk, a következő két részben viszont megáll a film és egy-egy filmkockát veszünk mikroszkópos vizsgálat alá: a hosszsmetszetek után keresztmetszetben szemléljük a gyermeki lelket, 3 éves és 6 éves korában.... A hároméves gyermek »élettartama az, hogy az elvontan gondolkodó szellemnek minden erejével megragadja a megismerhetőt». (197.). Érzékszervei már tökéletesen működnek, emlékezete is jó, úgyhogy világképe messze túlterjed a szemlélet láthatárán, be a múltba. Egyszóval, bizonyos fokig egyéniség, mely önállításra törve, dacosan szembeszáll a felnőttek korlátozó akaratával. Ezért nevezzük ezt a korszakot a gyermek »első dackorszakának». Ennek a dacos időnek hosszas és finom értelmezését és szimptomatikus leírását olvashatjuk a 3 éves gyermek lélekleírásában. (209—220. o.

A hatéves gyermekre vonatkozó ismereteink legnagyobb részét már standardizált teszteknek köszönhetjük. Ezek derítenek világosságot a gyermeki emlékezet gépies voltára, a képzelet fogyatékoságaira, a fogalomalkotási nehézségekre. Fontos új képességként jelentkezik a »csoportban való művelődés» képessége, (230), ami két mozzanatot foglal magában: az iskola útján való tanulás képességét és a kollektív formák között való életképességét. Amikor ez a képesség kifejlődik a gyermekben, kilép a szülői ház küszöbén és ezzel együtt az ismertetett munkának keretei közül is. A szerző ennek a képességnek ismertetésével zárja a tulajdonképeni tárgyalást és terjedelmes könyvészeti fejezet után még név- és tárgymutatóval is emeli a könyv kezelhetőségét és hasznosságát.

Dr. Berg Pál.

Kondor Imre : Az európai filozófia problémáinak története. Debrecen, 1938. Dr. Bertók Lajos kiadása. 227 oldal.

Kondor Imre könyve a zárószavakat író Tankó Béla megállapítása szerint is az egyetemes emberi problémákat kíséri végig.

Egy filozófiatörténet akkor éri el voltaképpen a célját, ha az ismeretközlésen túl felbreszti bennünk azt is, ami nélkül filozófia és filozófálás nincs, a görögök »thaumasis»-át, a valóság előtti tiszta elcsodálkozást. Ehhez azonban két feltétel szükséges. Az egyik az, hogy a filozófiatörténet által egyetemeseknek felmutatott emberi problémákat a magunk valóságos problémájának ismerjük fel, a másik pedig, ami nélkül az előbbi nem lehetséges, a filozófiatörténész valóban a legeggyetemesebb emberi

probléma, a valóság kérdése és e kérdés sorsa elé állítson bennünket.

A problémátörténeti módszerrel dolgozó filozófusnak ezeken túl még egy követelménnyel kell számolnia. Neki azt is dokumentálnia kell, a valóság problémája elé állított ember előtt, hogy a valóság nemcsak mai és mindenkori problémája az embernek, hanem maga is problématermészetű és éppen ez a problématermészetisége az, ami a filozófia történések gyökere, ami miatt folyton gondja volt és gondja marad annak az embernek, akinek ahogy Kondor mondja: »az életét kell rátenni» erre a titoktermészetű valóságra.

Kondornak »problémafejlől megszerkesztett» filozófiatörténete azért jó könyv, meri nemcsak azt mutatja meg egészen letisztult formában, hogy az európai gondolkodás szakaszaiban bármennyire differenciált módon is, de ugyanaz a valóság a probléma, ami már Thaleséket érdekelte. Ha csak ennyit sikerült volna elérnie, akkor is jó filozófiatörténetet írt volna. Ami azonban munkájának ezen felül való értéke, és ami miatt előkelő helyet kell elfoglalnia, a magyar szakirodalomban, az az, hogy a fenti három követelménynek eleget téve különösen azt hangsúlyozza szinte szuggesztív erővel; hogy a valóságnak ez a problematikus volta valóság, hogy valóban ilyen a valóság és éppen mert ilyen, azért nem lehet róla másképpen beszélni, mint ahogy ezt ő teszi. Ha ennek a meggyőződésnek az ereje nem sütné ki a könyvből, akkor módszere, melyet pedig olyan szépen igazol bevezetésében, nem lenne egyéb, mint pusztá eszköz, könyve pedig jó mester keze alatt nőtt, jó tanultságú és főleg jószemű ember tudós alkotása. Így azonban filozófia. Nem annyira olvassuk, mint inkább belekapcsolódunk segítségével a szellem életének sodrába, (mert a szellem a valóság), abba az áramlásba, amelyet lüktetőnek, ejevennek, igazinak tud éreztetni Kondor könyve.

És bizonyára ez az oka annak, hogy Kondor Imre nemcsak jó könyvet írt, hanem munkája szép is. Rítmusa van, mint annak, amelyhez olyan kedvvel tapad: a valóságnak. Ebben a ritmusban halványná finomodnak azok az adatok, amelyek nehézkessé, bántó zöreijűvé tehetnek egy filozófiatörténetet. Terminus technikuskok, fogalmak, számok, nevek csak úgy tűnnek fel előttünk, mint az átlátszó folyóvíz medrében fekvő, vagy csendesen sodródó kavicsok. Látjuk őket, tudunk róluk, de egész valónkkal mégis csak magát a folyót érzékeljük. A tiszta valóságot. Nem azért, hogy merítsünk belőle, mégkevésbé azért, hogy magunk is elmerülhessünk benne, hanem azért, hogy csodálhassuk és ezzel engedjük, hogy rajtunk is keresztülfolyjon, bennünk is történjék tovább.

Mert ez a feladata ennek a könyvnek. Csak egyik oldalról vallomás, Felmutatása annak, hogy milyennek látta meg a valóságot az együttes elmélyedés azon óráiban, amelyekről olyan szeretettel emlékezik meg Tankó Béla. A másik oldalról azonban felszólítás is mások felé: ti is így ismerjétek! Ha nem ez volna, hiányoznék belőle az a tartózkodóan finom pátosz, ami könyvét annyira közel hozza hozzánk és annyira megkülönbözteti sok más filozófiatörténettől.

Újszászy Kálmán.

Böhm Károly természetfilozófiája. *Bölcsészeti doktori értekezés.* Irta: Ignác Imre. Budapest, 1934. 114. o. —
Böhm Károly természetfilozófiai alap gondolatai. *Bölcsészeti doktori értekezés.* Irta: Inotai Imre. Bp. 1936. 69. o.

A címek után ítélve az ember azt várja, hogy ez értekezések írói egyszerre két oldalról mutatják be Böhm Károly természetfilozófiáját, azaz Böhm nagy műve két első kötetének alapvető gondolatait. Böhm ugyanis maga sem tiltakozott ellene, ha a természetfilozófiába sorolják a II. kötet mellett a Dialektikát is, »mert hiszen az ott vizsgált világkategoríák éppen a világ gerincfogalmai, tehát a valóságnak alkotó momentumai». (Axiol. VI. o.)

Ha azonban az ember a két disszertációt olvassa, látja, hogy a kettő tulajdonképpen egy. A második ugyanis nem egyéb, mint az első rövidített kiadása: az első disszertáció első felének megpótlása az elején egy rövidke kis paragrafussal a megismerésről és a végén egy másik kis rövid paragrafussal »Böhm Károly és a magyar természetfilozófia» címen. Különben a többi paragrafusok néhány mondat elhagyásával mindkettőben szözszerint megegyeznek. Az ember így szinte tanácstalanul áll a két disszertáció célja tekintetében s nem tud másra gondolni, minthogy Ignác Imre és Inotai Imre azonos személy s talán az első disszertáció sikertelensége készítette a szerzőt művének felére rövidített, bár egyáltalán nem javított kiadására.

Mindkét dolgozat ugyanis — hiszen a második tartalma legalább 90 százalékában azonos az elsővel, — abban az eredendő hibában szenved, hogy nem lát tisztán Böhm filozófiájának s általában minden igazi ismeretelméletre épített filozófiájának problematikája tekintetében. Böhm és szellemrokonai világért sem a világ tőlünk független létét vitatják, illetőleg nem az alanytól függő létét állítják a szollipszizmus egyoldalúságával, hanem egyszerűen számolnak a való ténnyel: *számomra* a világ az, aminek megismerem, azaz a világ, *mint megismert és tapasztalt valóság*, az én világom. És az ismeretelméletre épített filozófia függetlenül a világ benső összefüggéseitől, tényeinek és törvényszerűségeinek vizsgálatától — ez a természettudománynak dolga, — kutatja a szájakat, melyekkel az emberi értelem az érzéki adottat tapasztalattá csomózza. Az ismeretelmélet tehát egyfelől nem avatkozik a természettudományok dolgába, másfelől azonban ismeretlen és értelmetlen számára a régi metafizikai kérdés a világ keletkezése, ősanynaga, célja, sorsa felől, bár ez is lehet manapság is külön töprengés és elmélkedés tárgya.

Szerző, bár egyszer-egyszer világosan hangoztatja, a tiszta böhmi álláspontot, hogy »ő, t. i. Böhm, csupán az ember maga alkotta világának törvényeit akarja kutatni» (Második mű 30—31. o. Könnyebbség kedvéért ezután erre a műre fogok hivatkozni) és helyesen látja, hogy Böhm »nem kutatja azt, hogy megegyező e a külvilág az ismerettel, vagy egyáltalán van-e külvilág» (10. o.), műve folyamán mégis állandóan szem elől té-

veszti ezt az igazságot s Böhm művének hol jó, hol rossz kivonatoló ismeretetésénél folyton heterogén, hol természettudományi, hol metafizikai elemeket kever ismertetésébe, minek folytán, azaz a szempontok összezavarása miatt egyes fejezetei értelmetlen keverékké válnak. Legjobban látszik ez »Az erő» c. fejezetén.

Igy az egységes konstrukció hiánya érzik meg legjobban a munkán. Ha a szerző maga sem tudta meglátni tisztán Böhm nagy művének egységes elgondolását, nem csoda, ha nem tud abból másokkal sem megláttatni semmit. Szerző hivatkozik ugyan Apáthy István Böhm felett gyakorolt kritikájára s annak egyik lesújtó kitételét munkája elején közli is, de nem használja a későbbiek folyamán kellőleg s megelégedik róla, hogy Apáthy tisztán látta, amit szerző nem lát: Böhm munkájában a vezető gondolatmenet helyességét, melyet egyáltalán nem ront le és nem is zavar a természettudományok terén egyik-másik ponton szerzett helytelen értesülése. Apáthy jól látta, hogy Böhmnek *egyes* meglátásai ugyan a természettudomány világánál nem állhatnak meg, de »Böhmnek dialektikai levezetését a mellette fölhozott fejlődéstani adatok épp oly kevésbé érintik, mint a tárgyalása további folyamán fölhozott alkattani és élettani »bizonyítékok». (Kajlós: B. K. élete és munkássága III. k. 156. o.)

Nem eléggé lelkiismeretes szerző idézgetéseinél sem. Az eredeti szöveg ritkított szedését munkája folyamán sehohsem tünteti fel (L. pl. 7, 50, 51. o.), Minden megjelölés nélkül kihagy az idézetből (Pl. 53. o.). Sokszor az oldalszámot hibásan tünteti fel (Pl. 32, 50. o.). Ilyen fogyatkozások tudományos munkánál megengedhetetlenek.

Örülünk annak, ha Böhmmel minél többen foglalkoznak, örülünk, ha minél többen akarnak gazdagítani gondolatainak mélységével másokat, de azt kívánjuk, hogy ez a foglalkozás »szívből» történjék, azaz legyen a munkásokban kontaktus a Böhm lelki világával, mert csak így lehet a vállalt feladatot jól megoldani. Sajnáljuk, hogy ezt a kontaktust a most ismeretettl disszertációkban nagyon nélkülözzük.

Hajdúnánás.

Dr. Horkay László.

Histoire et évaluation.

Histoire au cours de laquelle la culture humaine se constitue, est inséparable de l'évaluation. Où nous parlons d'histoire, il y a de l'évaluation et où nous évaluons, il y a histoire. L'histoire rend possible l'évaluation et réciproquement. La valeur principale est l'esprit qui se réalise au cours de l'histoire par des appréciations diverses des époques différentes. Cette réalisation passe par les degrés de la jouissance, du profit et de la valeur propre. La dialectique de la jouissance conduit au degré de l'appréciation d'après le profit et l'évaluation d'après le profit conduit à l'appréciation d'après la valeur, le bon, le vrai et le beau. Par conséquent l'histoire est le lieu de la lutte du dénouement, du pouvoir, de la conservation et de la destruction des appréciations diverses.

Il est indéniable que l'inconscient joue un rôle très important dans l'acti-

vité de l' évaluation. Il nous est permis peut-être de dire : d' autant plus la dynamique des histoires est grande dans certains événements, d' autant l' évaluation surgit du profond de l' inconscient.

L' histoire est le lieu des évaluations ,mais l' historien en faisant son oeuvre, n' évalue pas de nouveau les événements de l' histoire, seulement il les examine en eux-mêmes objectivement. Dès qu' il évalue, il s' engage tout de suite dans le chemin de la pratique et dès qu' il y est engagé, il a quitté le domaine scientifique, puisque la science est purement théorie. L' historien doit reconnaître les valeurs qui se montrent dans l' histoire, il doit les analyser, décrire, expliquer au fil de la loi de causalité, mais les évaluer excède sa tâche. L' historien ne peut pas créer de valeurs nouvelles rendant les valeurs de l' histoire l' objet d' une nouvelle évaluation.

Il ne peut créer qu' une seule valeur : son oeuvre comme composition intellectuelle. Il ne s' ensuit pourtant pas que l' historien n' a rien de commun avec les valeurs ; au contraire. L' historien doit être en relations suivies et cordiales avec tous les genres de valeurs, et lui-même doit être une personnalité de valeur. Si l' historien lui-même n' était pas une personnalité de valeur, comment saurait-il vivre et s' orienter dans le monde des valeurs ? Celui qui n' est pas une personnalité de valeur est incapable d' apercevoir dans l' éphémère ce qui reste, dans le temps fugitif le constant ; c' est à dire qu' il lui serait impossible d' apercevoir l' esprit dans le cours précipité des événements de l' histoire. Dans le monde de l' impérissable et du constant, par conséquent dans le monde de l' esprit le domaine de la métaphysique s' ouvre à nos yeux, domaine des significations et des valeurs.

Quand l' historien établit le constant dans le cours des événements passagers devant nous, il entre en contact avec le monde métaphysique, et il nous y conduit.

Közelebbről megjelentek:

Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica. XII. kötet. 1939. Szeged.

Marót Károly: Amicitia. Megjelent ugyanott. Sectio Philologica XIII. kötet 1. füzet. Szeged 1939.

Váradi József: Széchenyi éleslátása. A nemzeti kérdés. Bp. Studium 1938.

Málnási Bartók György: Ember és Élet. A bölcséleti Antropológia alapvonalai. Bp. Franklin Társulat. 260 lap. 1939.

Joó Tibor: A magyar nemzeteszme. Bp. Franklin 219. lap. 1939.
